

ZPRÁVY

JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ PŘI ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMII VĚD

Adresa: Jednota klasických filologů, Praha 2, Lazarská 8

OBSAH — CONSPECTUS FASCICULI

Antika a dnešek (<i>R. Hošek</i>)	1
Hannónův Periplus — Hannos Periplus (<i>V. Marek</i>)	11
Některé starší latinské výrazy z oboru knihtisku v bohemikálních pramenech — De vocibus quibusdam veteribus ad artem librorum imprimendorum spectantibus (<i>D. Martínková</i>)	27
K výkladu latinských veršů o staroměstské exekuci r. 1621 — De fonte versuum in proceres Bohemos a. 1621 morte multatos compositorum (<i>J. Martínek</i>)	30
Pamětní nápis k počtě M. Pavla Stránského — De inscriptione Latina in honorem M. Pauli Stránský composita (<i>J. Hejnic</i>)	32
Dva básnické listy Martina Rakovského — Deux lettres poétiques de Martin Rakovský (<i>M. Okál</i>)	35
Za latinu socialistické školy — Pour le latin de l'école socialiste (<i>P. Kucharský</i>)	41
Archeologie z letadla (<i>J. Burian</i>)	51
Nové encyklopedie z oboru věd o antickém starověku (<i>E. Svobodová</i>)	52
Ze zahraničních konferencí: 10. kongres „Eirény“ ve Zhořelci (<i>R. Hošek</i>); V. mezinárodní kongres pro řeckou a latinskou epigrafii (<i>L. Vidman</i>); X. mezinárodní lingvistický kongres v Bukurešti (<i>H. Kurzová</i>)	60
Glosa o písářích a písmu (<i>P. Spunar</i>)	64

Antika a dnešek

Jakoby ve vzpomínkách na svá dětská léta obracelo se lidstvo častokráte k tomu, co bylo: aby vzpomínalo, aby zapomnělo, aby se učilo, aby i proklelo to, co bylo. Šnad žádné z uplynulých období nezaujalo lidstvo tolik jako antika. To proto, že tu byly poprvé vytýčeny obecné hodnoty člověka a jeho společenská i individuální platnost. V antice vznikl člověk tím, že si uvědomil svou existenci a svou sílu. V antice si vytvářel svou společnost, ale myslel už také na společnost zítřka. Jeho myšlenky a představy byly na jedné straně naivní a snivé, ale na druhé straně studeně rozumové a chladně uvažující. Cítil se jako člověk, jako individuum, jako součást společnosti, jako součást vesmíru.

Antické myšlení si vytvořilo formy pro své vyjadřování prózou i veršem. Zasnila se v nich duše člověka žijícího u bouřlivého moře, na zelených svazích hor, člověka bojujícího o chléb, bojujícího v milostném objetí i ve smrtelném boji.

Forma odpovídala obsahu, a proto dosáhla dokonalosti. Zákonost spojitosti těch dvou principů byla dědičná: epika psala jen hexametrem, lyrice byla vyhrazena metra ostatní! Tento řád, *nomos*, poutal básníka, poutal však i prostého člověka a obec. *Nomos* — to je řád a zákon, který poutá to, co je volné, co roste v člověku i ve světě, to co se nazývá *fysis*. Řád a shoda se hledá v poměru člověka k tělesné kráse a k duchovní dokonalosti: *kalokagathia* je pro to výraz, vytvořený slovy *kalos*, krásný, a *agathos*, mravně dobrý.

Ale antika není klid. Všechno přechází a nic netrvá, a přirovnáváje věci k toku řeky, říká filosof, že bys nevstoupil dvakrát do

téže řeky. To říká Hérakleitos kolem r. 500, na počátku vlastní antiky, kdy se ve skutečnosti dalo mnoho, ale přece jen ne v takovém tempu jako později. Proto i pojmy a názory vzniklé v antice podléhaly věčnému toku času a ty, co platily včera, neplatily už dnes anebo zítra. *Agathos* je mravně dobrý, ale je to vlastnost připisovaná jen těm, co jsou nejlepší, co jsou *aristoi*, *aristokrateis*, a ne každému. Ovšem tak tomu bylo především v obcích oligarchických, kde stála v čele hrstka lidí mající něco jiného než druzí: urozený původ nebo dědičnou výsadu, zejména kněžského úřadu, anebo peníze. *Chrématá — anér!* Peníze — jimi jsi pravým mužem! Básník Alkaios, který žil v 7. století a byl vrstevníkem Sapfy, jejíž bratr byl námezdním žoldněrem v Babylónii, byl hlasatelem tohoto výroku. A on, jehož básně byly tak výrazné, že je poprvé přetlumočil do latiny Horác, měří život penězi, láskou k starým tradicím, a také nenávisť k demokratům, kteří lidi jeho společenské vrstvy odstraňují: *Ten pupkáč nepomyslel na to, že dusá nohou zákon otci daný*; tím pupkáčem byl pro Alkaia jeho demokratický sok.

Tak je tomu na začátku antiky. Tak je tomu i v jejím průběhu a na jejím konci. Leč společenské síly přestaly působit s dobou a díla, která jejich autoři vytvořili k jiným účelům, stála teď před člověkem dalších věků a začala na něho působit něčím jiným než společenským dosahem ve své době: svou formou, lépe: svou krásou, svou monumentálností, ještě lépe: smělostí svých strůjců, svými ideami: ještě lépe? Ne, svými ideami!

* * *

Myšlenky antických tvůrců se petrifikovaly. Zkameněly. Ustrnuly. Ale jejich použití bylo nové. Byly zasazovány do nových vztahů a nové souvislosti jim dávaly vyniknout v novém osvětlení. Tak se to dalo už v antice, ale zejména po jejím konci. Protože díla antických autorů po prvé formovala a formulovala v evropském prostředí problémy stále živé, stala se věčně živou vodou lidského poznání. Už pro Recko byl Homér jeho učitelem, přesto, že ho Plátón vyhnal ze své obce vojensky řízeného komunismu:

Vždycky buď nejlepším mužem a vynikej nad všechny jiné. To bylo heslo, které v Iliadě pronášejí jako své trójský spojenec Glaukos a na jiném místě zase Řek Achilles, dostav je od svého otce Pélea. A toto heslo Achillea, hrdiny bez bázně, ale citlivého, bez něhož nemůže Trója padnout, ale s jejímž pádem zahyne podle věštby on, hrdina, neváhajíc ten osudový boj podstoupit, stane se heslem prvního dobyvatele světa Alexandra Makedonského i jemného Mar-

ka Tullia Cicerona, politika středu, největšího řečníka, nadšeného tlumočnicka řecké filosofie do latiny, vlastního otce evropského humanismu.

Problémy, které vytkla antika, zmítaly člověkem doby jejich vzniku a zmítají jím i v dobách dnešních. Jen zploštělá a z vulgarizovaná forma filosofie může být spokojena svou dokonalostí. Ta však, která chápe život v jeho vývoji a ví, že se i sama vyvíjí, znovu stojí před otázkami, které nadhodila už antika.

* * *

Okolní svět si člověk vysvětloval snad od chvíle, kdy se postavil na obě nohy. Že jej vysvětloval nedokonale, není třeba uvádět. Ale známe jej dokonale dnes my? Avšak nezáleží na míře poznání jevů, nýbrž na uvědomění si toho, jaké má člověk postavení k světu. Primitivní člověk se cítil součástí přírody oživané jeho nejrůznějšími představami. Sám byl součástí vesmíru, ale nad něho byly silnější božské síly. Tak tomu bylo ve všech orientálních náboženstvích, která existovala v blízkosti Evropy. Teprve Řekové vydělili člověka z přírody a povýšili ho nad ni. Řekové udělali člověka člověkem. Člověk se stal nejen měrou všech věcí, ale postaven nad ně, začal se jimi obírat: zkoumá lidské tělo, lidskou duši, systematizaci zvířat a rostlin, měří zemi, vysvětluje pohyb nebe.

Hvězdné nebe jižních krajů, blízké plavcům a zářící jasně v tepkých nocích na moři, stalo se předmětem lidové fantazie od dávných časů. Tam nahoře se rozstříklo mléko z prsu Héry, odmítnuvší Héraklea, tam se objevují Órión, Andromeda, Kassiopeia a mnoho jiných hrdinů lidového vyprávění. Ale proti tomuto nebi oživanému mýtickými postavami se poprvé postavil řecký člověk, jak si to uvědomil básník Lukrecius. Již první řečtí myslitelé, první milovníci moudrosti, filo-sofové, odmítli nadpřirozenou podstatu hvězd a učili, že „*nebeská tělesa vznikla ze země tím, že z ní vystupuje vlhkost, jejím zředováním vzniká oheň a z ohně stoupajícího do výše se tvoří hvězdy.*”

Ale to byl jen začátek poznání. Prohlubováním forem lidského myšlení, abstrakcí a povyšováním jednotlivých znaků myšlení na hlavní princip se poznání od skutečnosti odtrhovalo a vytvořilo si stavbu neskutečného vesmíru, sídla pravzorů, idejí všeho toho, co je v našem světě. Vrcholem této stavby je dobro, jsoucnost, které vždy splývá s představou nejvyššího božského principu. Ale budme k Řekům spravedliví. Jejich *theos* je bůh, ale *theios*, božský, je označení pro všechno to, co se vymyká průměru. *Theios* je proto vlast-

ností vynikajícího muže i znamenitého meče, a proto není divu, že splývání dobra a božství nebylo pro ně ničím neočekávaným.

A tak když císař Justinian uzavíral r. 529 platónskou Akademii v Athénách po téměř tisíciletém trvání — kolik dnešních evropských universit má takový věk? — uzavíral tím tradici antického školství, ale Evropu neosvobodil od problému, který před ní postavili Řekové. V Justinianově době se zdálo, že nehmotná idea zvítězila v křesťanském bohu, ale již dvanácté století poprvé otrásl tímto názorem.

Dnešní Evropa převzala od Řeků problém a protiklad hmotného a ideálního principu, moderní věda dává vítězit hmotnému principu, ale? ... Je to pravda? Kdeže je pravda?

* * *

Problém světa byl postaven. Odpovědí bylo více než dost. Ale který je pravdivý? Řekne nám ji Bohyně Pravdy? Máme věřit, že pravda je, protože nám tak velí zkušenost? Máme si ji odvodit na základě přirovnání, alegorie nebo mythu?

Pochopit znamenalo najít takovou odpověď, která by přesvědčila o své pravdivosti. Ale byl-li mírou všech věcí člověk, mohl pronést definitivní závěr on? *O bozích mohu říci, zda jsou či nejsou, podle toho, jak mi kdo zaplatí*, prohlašuje se vši vážností Protagoras. *V duši jsou někdy myšlenky, aniž jsou pravdivé nebo nepravdivé*, hlásá Aristoteles.

Získávání zkušeností, vítězení nad přírodou, touha zachytit plody lidského poznání vedla ke vzniku vědy. Zrodila se vědecká pravda. Aristotelova škola zpracovala poprvé dějiny věd: historie, geografie, sám Aristoteles popsal dějiny ústav všech řeckých obcí; vytváří se systematická věda, z níž do nás došlo dílo živé po celý středověk a i v moderní vědě: Theofrastova botanika. Aristotelova škola studovala i metriku a hudbu.

Ale když později Apollónios Rhodský vlastnil Aristotelovu knihovnu, rozdělil její spisy na ‚fysika‘, tj. na spisy o přírodě, a na ty, co stály v polici za nimi: *ta meta ta fysika*. METAFYSIKA. Tak prostě vznikl název ‚metafysika‘ pro vědy pojednávající o ideách, o duši, logice apod. Teprve později nabyla ‚metafysika‘ svého významu nadpozemského. Ale i bez tohoto termínu se nadpozemské problémy objevily už dříve, v zárodku řecké filosofie. Zrodilo je číslo. Číslo, které zkoumáno samo o sobě, uvádělo člověka v úžas: $1 + 2 = 3$; $2 \times 2 = 4$; $1 + 2 + 3 + 4 = 10$. Čti: liché + sudé = liché; sudé $\times$ sudé = sudé. Součet těchto prvních elementů dává deset.

Deset je tedy dokonalé číslo, neboť v sobě obsahuje liché a sudé. Proto je podle Pýthagora deset základních protikladů, které nacházíme v přírodě: mužské a ženské; studené a teplé apod. Jednotka stojící na začátku aritmetické řady byla povýšena na začátek všeho: stala se nejvyšší ideou, z níž vše vzniká. Božská jednotka je pak ztotožněna s bohem a vyzařuje ze sebe svět, který je tím více materiální, čím více je od boha vzdálen. A boha je možno spatřit jen v extasi, tj. když vystoupí duše z těla.

Kde je tedy pravda? Nic nemůžeme poznat, a kdybychom to poznali, nemohli bychom to sdělit, je závěr skeptické školy, která měla velký ohlas zejména mezi tehdejšími lékaři. A jak je tomu dnes?

(Záludné je dědictví, které jsme tu získali. Vede ke zpřesňování pravdy, ale i oslabuje její poznávání. Skepse je nutná ve vědě a empirií musí být překonána. Ale vystačí síly empirie a vědy? Věřme jim!)

* * *

Hierarchie ideí Platónova nadpozemského světa zobrazovala současně hierarchii hodnot tohoto světa reality. Hodnoty stály v pevném pořadí, které sice nebylo vyčísleno do jednotlivostí, ale které sestupovalo od abstrakt ke konkrétnu. Kvality, které byly vždy uznávány bez ohledu na filosofické řazení v kterékoli společnosti, dostaly zde své teoretické zdůvodnění, ať už šlo o osobní zdatnost, spravedlnost, povinnost, dobro aj. Pozdější filosofické nauky měnily jejich pořadí a některou z nich vyvyšovaly. Ale vždy uznávaly abstrakta více než konkrétna. Přehodnocení hodnot. Jaký to ušlechtilý výraz pro kácení starých model! Akt, který se čas od času objevuje ve světových dějinách.

Znála jej i antika a také ho několikrát zažila: na počátku vzniku třídního státu, kdy staré aristokratické zásady padly a rodová krev měla menší cenu než tovar; před zrodem helénistického údobí, kdy stará božstva vyměnila představa bohyně Náhody, Týché, Fortuny, Slepého Osudu stojícího na kouli a slepě rozdávajícího, a představa neurčitěho božstva: *kdoši z bohů*, nahrazující skutečného boha pomyslnou představou. Ale i do naší doby doléhají dvoje významná přehodnocení: císaře Augusta a křesťanství.

Když se Augustus stal po vzoru Orientu římským císařem, měla římská republika za sebou téměř pět set let života. Vytvořila si představy, které byly pevně zakořeněny v tradici práva, v kultu, v životě občanském i soukromém. Jejich převzetí bylo možno jen po

úpravě, a tu Augustus provedl důsledně. Ne nadarmo dostala mnohá božstva přídomek Augusta: Augustova Svoboda, Augustova Prozřetelnost, Augustova Spravedlnost, Augustova... vždycky to byly vlastnosti kladné. Vždycky se tu císař ztotožňoval s božstvím, které blahodárně dávalo ony dary římskému lidu. Od Augustovy doby má Evropa tuto zlou tradici. (Jak ještě dlouho?)

Druhé přehodnocení bylo ještě důslednější. Zaměřil-li císař přehodnocení na to, aby stát a projevy jeho božstev ztotožnil se svou osobou, pak křesťanství se vyrovnávalo ideologicky. Odmítlo staré představy, starou literaturu, staré vzdělání. Knihy Epikurovy končily na hranici, staré označení dnů bylo nahrazeno novým, lidé, kteří čtli Terencia a Vergilia, byli považováni za milce starých časů. Chrámy pohanů se nezavírají, ale bere se jim důchod; kaple se ruší, ale staré slavnosti pořádáné kolem nich se udržují, aby tak lidu nebyl odňat starý dobrý zvyk; úřednictvo a vojsko musí přestoupit na novou víru. Ale neudrželo se všechno z toho. Období změn, vyvolaných radostí z dosaženého vítězství, se končilo. To, co bylo nové, mladé, se udrželo. Výstřelky pominuly a hodnoty staré kultury se opět prosadily: Cicero byl oblíbeným autorem učitele církve Augustina a i ty staré kalendářní dny, nazvané po starořímských bozích, se opět vrátily do slovníku všech románských jazyků v Evropě: *Mercuri dies*, den Merkuriův, to je francouzská středa, *mercredi*, a italská, *mercoledì*.

Žijeme ve velkých dobách. Hodnotíme a přehodnocujeme. Žijeme rychleji. Snad i proto některé hodnoty nabývají poměrně brzy opět svého starého místa v hierarchii hodnot. Ale nežijeme jen ze starého. Nově vznikající hodnoty mnohé staré hodnoty vytlačí. Kdo provede jejich výběr? Soud dějin? Doba? Lid? Kdož ví!

Hierarchie hodnot nebyla stanovena proto, že ji vytvořil jeden člověk. Vznikla během věků přirozeným výběrem a zkušeností lidské společnosti. A jak tak žila, takové si i vytvořila hodnoty. A ty nemusely být uznávány u druhých. Ale jakmile se dostala v čelo lidského myšlení uvědomělá touha řešit problémy, jakmile vznikla láska k moudrosti, *filosofiá*, pak ti, kterým ten pojem byl předmětem jejich jednání, začali uvažovat o tom, jak státu — obci prospět. Byli si vědomi Démokritových slov, že *dobře řízená obec je největším úspěchem a na tom vše záleží: hyne-li, hyne vše*.

Odtud vznikal zájem o to, která z vládních forem je nejlepší: demokracie, oligarchie, samovláda? Vítězně vycházela vždy demokracie anebo oligarchie nejlepších mužů. Leč otázka nejlepšího vlád-

ce nebyla ojedinelá. Byly problémy, které se zdály důležitější: svornost obce, svoboda projevu, řízení výchovy. Právě k těmto otázkám antika zanechala díla, která zůstanou navždy významnými kameny na cestě k dokonalému státu: Platónovu Ústavu, která nastínila možnost přísně řízeného státu, Platónovy Zákony, podrobuující občana státu, Aristotelovy Politiky, řešící praktickou potřebu občana vůči státu a státu vůči občanu. Jejich názory se odrazily v díle Ciceronově, Augustinově, Alberta Velikého, Tomáše Aquinského, u Danta a Macchiavelliho, u Locka a Hobbese, Hugo Grotia a Herberta Spencera, Marxe a Lenina a táhnou se až do doby nejnovější. Ale mohou nám být ještě dnes učitelem? Návodem pro jednání? Napomenutím? Otevřme namátkou některou z nich: *obec musí mít ctnosti, kterých je potřeba pro život ve volném čase; neboť ten jest cílem práce... Uměřenosti a spravedlnosti jest potřeba i v války i v míru, ale zvláště v době míru a volného času... Je hanebnější, nedovedeme-li uměřenosti a spravedlnosti užívatí ve volném čase, nýbrž svou zdatnost osvědčujeme, jsme-li zaneprázdnění a válčíme-li, ale v míru a ve volném čase žijeme jako otroci.* Toto psal v jedné knize svých *Politik* Aristoteles, filosof čtvrtého století před n. l.

* * *

Řešení problémů vlastní obce bylo výsadou jejích plnoprávných občanů, nikoliv jejích obyvatel. Občané vykonávali kritiku předáků nejen v lidových institucích, ale také pomocí kultury. Nebylo kino a televize. Namísto očí byl více namáhán sluch. Potulní řečníci po celý starověk obcházeli města a pronášeli obecné úvahy v duchu nejrozmanitějších teorií o dokonalém státě. Působili na názory obyvatel asi tak jako dnes cizokrajný tisk anebo film. Ale ani oni nesměli do řízení obce promluvit. Zato však do ní mohl promluvit básník — skladatel komedie. Ten sžíravou kritikou napadl války chtivé politiky, malicherné účastníky soudních řízení, nekritické obdivovatele novot, přicházejících odjinud, utopistické strůjce rovnostářské obce a mnoho jiných. Nebál se ani tehdy, když ho obec neměla ráda. Věděl však, kde je jeho místo, vystupoval pod pseudonymem a platil pokutu. Tak tvořil Aristofanes, žijící v době, kdy Démokritos pronesl výrok věčně platný: *ke svobodě náleží volnost slova, ale je nebezpečí v rozeznání pravého času pro ni.* Každá doba nebyla stejně příznivá. Mnozí básníci raději mluvili o nevěrných mužích, ztracených a setkavších se dvojčatech, o zatvrzelém otci, o nešťastných milencích atp. Jiní zase hájili mocnářskou politiku, jako Vergilius, ale jiní museli odejít do vyhnanství: Naevius, Gallus,

Ovidius... Jen jména velkých nás došla. Jen velkých! Malí byli umlčeni — anebo se zlomili sami.

V demokratických obcích bylo mnoho směrů, volně bojujících mezi sebou. V jiných obcích podléhal filosof obci, z níž pak zpravidla musel odejít. Jen výjimečně byl postižen hůř, jako např. Platón, který prý byl prodán do otroctví. Volně mezi sebou soupeřily i myšlenkové směry za římského císařství, pokud jeho říše měla sdostatek vojáků na svou obranu. Ale nastala doba, kdy jediná nauka — křesťanství — ovládla římský svět. Chtěla jej řídit jednotně a tento cíl si vlastně udržela napořád. Za cenu ideologických bojů po dlouhých diskusích na církevních sněmech, jež nahradily stará lidová shromáždění, za cenu odstranění protivníka a zbavení se ho usmrcení.

I římský stát házel křesťany lvům a páčil je v ohni, ale z důvodů neideologických: z důvodů, že šlo o protistátní postoj. Křesťanství přehodnotilo takový postoj a rozšířilo jej i na pole ideologie. *Pamatujte si, bratři, píše Augustin, že herese nedělají žádní jiní lidé než velcí. Leč jak jsou velcí, tak jsou i zhoubní.*

Také to je antická tradice. Ale umrtvujeme ji!

* * *

Eróte, Eróte, v lásce neporazitelný, divčíně na tváři sedíš... Erós, malý chlapec s lukem a šípy, jež probodávají srdce, je snad největší antickou tradicí. Ve vulgarizované formě ji najdete i na plotě, kde vedle jména Fanči je srdce probodené šípem Eróta.

Erós tu byl od počátku světa, od chvíle, kdy se objevil světový Chaos, širokohrudná Země a hluboký Tartar. Erós je u Platóna touhou duše po krásnu, která prý je jen odleskem ideje krásna. Myticko-filosofické chápání Eróta Platónem došlo obdivu pro svůj básnický vzhled i v pozdějších dobách. Ale Erós, kterým se antika přiblížila člověku renesance, byl jiný. Byl to Erós každodenního života, ať už nám jej antická zpracování podávají v mytologických obrazech jako lásku Apollóna k Dafně, Dia k Európě, Parida k Heleně, Hektora k Andromaše, Filemóna k Baukidě anebo v didaktické poezii Ovidiově (jehož knihy o milování jsou v jeho době právě takovým druhem didaktické poezie jako Vergiliovy knihy o zemědělství anebo Maniliovy o hvězdách) či zase v obrazech denního života antického milostného a dobrodružného románu.

Antický člověk, zejména řecký, žil přirozeněji a volněji. Kult těla viděl na olympijských hrách i na sochách bohů, znal prostituci, prováděnou chrámovými služebnicemi s věřícími za peníz odváděný ve prospěch božstva, znal obnažování při bujných jarních Floráliích

apod. Proto umrtvení těla dlouho nepocházelo pochopení ani v křesťanských kruzích. Císař Justinián poznal svou pozdější manželku Theodóru, když vystupovala v cirkusu nahá.

Křesťanství Eróta zatlačilo a přehodnotilo. Renesanční člověk ho oživil, ale v hybridní formě prostopášníka. Dodnes oba ti Erótové mezi sebou bojují, a antický Erós zatím stále čeká na své vysvobození.

* * *

Sókratés prý denně děkoval bohům za to, že se narodil jako muž a ne jako žena, jako Řek a ne jako barbar, jako svobodný a ne jako otrok. Barbar, Brepta! Tak označovali Řekové každého, s kým se dostali do styku a nerozuměli mu. Barbary pro ně byli divocí národové Afriky a Černomoří, i Peršané, tvůrci jedné z velkých kultur blízkého Východu, i Egyptané, o nichž se sami Řekové domnívali, že od nich převzali svou kulturu, a kam jezdili jako do staré kulturní země Hérodotos, Platón, Eurípidés.

Barbaři je řecké kolektivní označení pro cizince. Přisuzuje se jim divokost, „nekulturnost“ přes jejich vzdělanost, ale zejména: jejich duši je prý vlastní žít v otroctví. To je heslo Aischylových Peršanů, oslavujících řecké vítězství nad Peršany r. 480 u Salamíny, heslo, které se obyčejně objevuje i u dalších pisatelů.

Vztah Řeků k barbarským kmenům byl většinou lokálního významu a vznikl v okolí zakládaných řeckých osad. Zásadní byl však vztah k Persii, který dal ve vypsání řecko-perských válek Hérododem poprvé vyniknout rozporu Evropa—Asie. Ale po Alexandru Velikém se Malá a Přední Asie staly součástí řecky mluvící části světa. Bylo třeba najít nový vztah k barbarům a ten dala světu stoická filosofie: ta mluví o stejném původu lidí, kteří všichni jsou členy jedné světové obce, jsou *kosmopolítai*, vztahuje se na ně stejný světový zákon, ať to jsou naši nepřátelé, otroci nebo kdokoliv jiný.

Stoicismus připravil půdu křesťanství. U latinsky píšících eklektiků, Cicerona a Seneky, u řecky píšících stoiků Marka Aurelia a Epiktéta, se tyto myšlenky stále opakují. Odtud je znají křesťanští myslitelé a spisovatelé moderní.

Stoicismus je ve světě méně znám nežli křesťanství. Jeho zásady žijí spíše z mnoha jiných sociálních filosofí nežli jím samým.

* * *

Konec světa, apokalyptická vize posledního soudu, je známa a známé číslo z Janova Zjevení bylo počítáno na Napoleona, Hitlera,

Stalina a kdo ví na koho ještě jiného. Nikdy nevyšlo. Konec světa nenastal. Mytická teorie se ukázala mýtem.

O konci světa se dnes mluví často ve spojení s pokrokem atomového bádání. Co bude dál? Zmizí svět, rozpadne se anebo začne znovu? I takové otázky se objevily ve starověku.

Ekpyrósís. Vyhoření světa. To byla nauka, kterou vypracovali stoikové a před nimi snad i Hérakleitos. Učili, že svět vzniká z hmotných částic boha a že se po uplynutí světové éry do něho vrací, aby začal svůj život znovu. Tento koloběh vedl k fatalismu. Vedl k představě, že všechno tu už bylo a opět tu bude tak, jako je nyní, že běh světa je určen postavením hvězd, že existuje sympatie mezi makrokosmem a mikrokosmem, mezi vesmírem a člověkem: *zrození zmiráme hned, neboť konec je počátkem určen*.

Nauku o věčných společenských cyklech znají i mnozí dnešní historikové, kteří vidí cykly v jistých úsecích světových dějin a hledají obdobu mezi nimi. Zdůvodňují jimi nemožnost vytvořit lepší společenský řád a navádějí k fatalismu. Ale stoikové, připomeňme, mluvili o takovém konci, který uplyne po velkém světovém roku, tj. až hvězdná souhvězdí asi po 12 000 letech opět budou stát na svém místě. Na to by se ve snaze upříšit *ekpyrósís* nemělo zapomenout.

* * *

Antická kultura je pojem velmi široký. Její tradice jsou různé. Pro někoho žije antická kultura v rozvalinách Říma a Řecka, jiný ji shledává v námětech literatury a umění, jiný ji váže na znalost antických jazyků. Ale ne všechno, co antická kultura vytvořila, žije podnes. Samy trosky jejich nauk a zásad nás poučují o tom, že člověk — na rozdíl od společnosti — se mnoho nezměnil. Jeho vztah k vnějšímu světu, jeho znalost lidské duše, jeho morálka se mnoho od antického pojetí neliší. Zde vývoj nešel rychle kupředu. A tak i dnešní člověk, křičí-li jako divák na hřišti, nenavazuje tím na antickou tradici nesčetných her a spektakulí stejně tak jako posluchač, který přeladuje přijímač z komorního kvartetu na přenos hokeje, nenapodobuje ony diváky, kteří utekli z představení nejlepší Terenciovy hry Tchyně na provazolezce vystupující v okolí divadla, a tak způsobili, že se ona hra nedohrála.

Vliv antiky je velký. Není na něj třeba ukazovat prstem, násilně si jej připomínat. Je třeba si však uvědomit, že není všechno nové, k čemu dojdeme dnes. Už básník Caecilius prohlásil kdysi o svých hrách, že v nich není nic nového, co by už nebylo řečeno někdy dříve.

R. Hošek

Hannónův Periplus

Rukopisný kodex, pocházející z 10. stol., který byl Napoleonem odvezen z Vatikánu do Paříže a později umístěn v heidelbergské sbírce pod č. 398, je nejstarší z kodexů obsahujících malé geografické spisy. Vedle jiných spisků (Anonymova Periplus Černého moře, Arriánova Periplus Černého moře a Anonymova Periplus moře Erytrejského) nám zachoval shodou okolností i zprávu o plavbě kartáginského mořeplavce Hannóna, kterou můžeme právem považovat za nejstarší cestopis vůbec.

Přesnou dobu, kdy k Hannónově plavbě došlo, není možné určit. Nedokážeme ani přesně identifikovat Hannónovu osobnost v souvislosti kartáginských dějin. Jediné „datování“ udává Plinius ve své „Historia Naturalis“ (VI, 196: V, 8), když říká, že *Carthaginiis potentia florente* podnikli Kartaginští téměř současně dvě výpravy: jednu, kterou vedl Hannón, za Hérakleovy sloupy podél západního pobřeží Afriky, druhou, kterou vedl Himilko, podél západního pobřeží Evropy. Toto datování je ovšem příliš široké, neboť z hlediska Římana kvetla moc Kartága až do střetnutí s Římem. Z Pliniova svědectví může být pro nás důležitá pouze zmínka o současnosti obou výprav, jinak však ani z Himilkonova Periplusu nemůžeme nic vysoudit pro Periplus Hannónův, neboť kromě Pliniova místa a několika nejistých veršů u Aviana (*Ora maritima* 117—29, 380—89, 404—415) se o Himilkonovi nedočítáme nikde nic. Jedinou spolehlivější možností, jak určit termín *ante quem* Hannónovy plavby, jsou místa u pozdějších autorů, která předpokládají po faktické stránce znalost skutečností, jež mají základ v Hannónově zprávě. Hannóna znají Aristotelés, Theofrastos a Eforos, což ovšem neznamena, že před sebou měli zprávu v té podobě, jak ji máme před sebou my. Hérodotos Hannóna nejmenuje a snad jej ani neznal, avšak některé jeho údaje¹⁾, které zaznamenává nikoliv jako pravdy, nýbrž jako pověsti²⁾, sice nepředpokládají jeho vlastní znalost, musí však mít podklad v událostech, které se historicky staly a byly velmi blízké té, kterou zachycuje text Hannónovy zprávy. Můžeme vcelku s jistotou říci, že k Hannónově plavbě došlo před r. 450 př. n. l., kdy Herodotos končil sbírání materiálu pro své historické dílo; otázka Hannónovy osoby se tím nezjednodušuje. V úvahu připadají dva nositelé tohoto jména, významní politici z rodu Magónovců (zpráva tituluje Hannóna jako βασιλεύς, tj. suffet), kteří si dlouhou dobu udržovali vedoucí postavení v Kartágu. Oba mají úzký vztah k Hamilkarovi, kartáginskému vojevůdci, který zahy-

nul u Himéry r. 480. Prvním je Hamilkarův otec (560—500), druhým Hamilkarův syn (490—440), který byl spolu se svými bratry Himilkonem a Gisgonem dlouhou dobu (s výjimkou krátkého vyhnanství, když v Kartágu zvítězila opozice) v čele kartáginské politiky a po sicilském neúspěchu ji orientoval na posilování afrických pozic.³⁾ Dá se říci, že děd i vnuk mají stejné vyhlídky, aby mohli být Hannónem Mořeplavcem, avšak poněkud pravděpodobnějším se zdá, že to byl Hannón, syn Hamilkarův. Pliniovo svědectví o plavbách dvojice Hannón — Himilko je velmi atraktivní v případě sourozenců a lze uvažovat o tom, že k plavbě došlo v letech 470—460. Problém však zůstává nedořešen.

Zpráva, která se zachovala, není originál. Po skončení plavby nechal Hannón vytesat text zprávy na bronzovou desku, která byla vystavena jako dar v chrámu Baala-Molocha. V orientálním duchu tak byla bohu podána zpráva o provedení výpravy a zároveň vysloven dík; současně tím byla nejširší veřejnost seznámena se strastmi a úspěchy tohoto velkého státního podniku. Už z prostého faktu, že přístup ke zprávě byl volný a kdokoli si ji mohl přečíst, Kartágiňan i cizinec, se dá usoudit, že ona zpráva, v punštině vystavená v Baalově chrámu a nám dochovaná v řeckém překladu, měla velmi málo společného s tou zprávou, kterou Hannón po návratu podal kartáginské radě. Je velmi dobře známo, jak Féniciáné žárlivě střežili všechny nové objevy na západě v oblasti Atlantiku především před řeckými konkurenty, a je tedy pochopitelné, že obchodní politika, která považovala Středozemní moře na západ od Kartága za kartáginské *mare clausum*,⁴⁾ už vůbec nemohla připustit, aby byly uvedeny ve známost poslední objevy za Gibraltarem. Na první pohled je patrný rozpor mezi účelem výpravy a obsahem zprávy: expedice měla kolonizační cíle, ale zpráva o ní je skoupá i na pouhá jména osad. Zpráva má daleko do věcnosti a obsahem se mnohem spíše podobá dobrodružné literatuře tím, že klade důraz na pouhý popis cesty, kritické události a nevysvětlitelné úkazy, které mohly čtenáře vzrušit a dát mu představu o velikosti podniku, ale nic mu neprozrazovaly o výsledku cesty. Náš text můžeme tedy považovat za druhou (?) redakci Hannónovy obsáhlé zprávy, jak o tom svědčí některé stylové momenty, jako kusé, na sebe nenavazující paragrafy, které mají charakter výtahu. Opomenutí určení délky plavby v některých jejích etapách svědčí o tom, že pro ten účel, s jakým byla tato zpráva sepisována, to bylo buď bez významu nebo nežádoucí.

Překlad do řečtiny jistě původnímu textu také neprospěl. Kdy zpráva byla přeložena, nevíme, jisté však je, že Aristotelés a další

jí mohli užívat jen v řecké podobě. První překlad nevznikl asi samoúčelně jen pro zprávu samu, na to je to příliš malý literární útvar; můžeme si ji však docela dobře představit v kontextu většího vědeckého díla nám neznámého geografa, který zprávu přeložil a použil jako pramene ve své práci, odkud později byla vybrána do souborů malých cestopisných spisů. Každé takové užití je samo sebou pouhým výběrem, který nutně vede k celé řadě změn, jež původní text postihují během generací podle účelu použití i serióznosti a schopností každého, kdo s textem pracoval. Kusé údaje originálu otevírají možnosti fantazii, překládají se jména míst i bohů, ztrácí se postupem času reálná znalost původních událostí, historie se stává předmětem mytologie. Hannónova zpráva, ať měla původně podobu jakoukoliv (a snad se dost lišila od našeho textu), rozšířila znalosti kulturního světa, jejich využití však probíhalo velmi různě. Kdežto Kartagiňané brzy a podrobně znali oblasti za Hérakleovými sloupy a byli v úzkém obchodním styku s tamním obyvatelstvem, v Řecku sice vznikaly seriózní vědecké práce s dobrými postřehy, ale Řekové vcelku se nevzdali svých bájí a víry v existenci nereálných bytostí, Hesperoven, Atlanta nesoucího nebeskou klenbu někde v těch místech, kolem nichž se Hannón plavil. Fénické tajnůstkářství způsobilo, že v řeckém světě se i tato Hannónova zpráva stala podkladem pro rozvoj mytologie.

* * *

Periplús kartaginského krále Hannóna za Hérakleovy sloupy podél pobřeží Libye, o němž byla zpráva pro věčnou paměť uložena jako dar v Kronově chrámu.

1. Kartagiňané rozhodli, aby Hannón podnikl námořní výpravu za Hérakleovy sloupy a při ní aby zakládal Libyfénické osady. Hannón vyplul s šedesáti padesátiveslicemi, s 30 000 muži a ženami na palubách, se zásobou potravin a dalšího zařízení.

2. Takto vybaveni jsme propluli Sloupy a plavili se za ně po dva dny. Potom jsme založili první osadu, kterou jsme pojmenovali Thýmiátérion. Před ní se rozkládala velká rovina. 3. Odtud jsme se plavili dále na západ, až jsme dorazili k Soloeis, hustě zalesněnému libyjskému pohorí. 4. Tam jsme zasvětili chrám Neptunovi a znovu se plavili směrem na Východ, až jsme se po půldenní plavbě dostali k jakémusi jezeru. To nebylo příliš vzdáleno od moře a bylo celé zarostlé hustým a vysokým rákosím. Byli tam sloni a páslo se tam ještě mnoho jiných zvířat. 5. Minuli jsme toto jezero na vzdálenost

jednoho dne plavby a založili jsme na pobřeží pevnost Kárikon a osady Gittu, Akru, Melittu a Arambis.

6. Odtud jsme pak pokračovali v plavbě a dorazili jsme k velké řece Lixu, která přitéká z nitra Libye. V její blízkosti pásli svá stáda nomádští Lixité. Sprátelili jsme se s nimi a zůstali u nich nějaký čas. 7. Za jejich územím, dále ve vnitrozemí, žijí nehostinní Aithiopové. Jejich země je bohatá na zvěř a je celá rozbrázděná velkými pásy hor, z nichž prý stéká Lixos. Toto hornaté vnitrozemí obývají lidé zvláštního vzezření, Tróglodyté. Lixité nám o nich vyprávěli, že jsou v běhu rychlejší než závodní koně.

8. Vzali jsme na palubu několik Lixitů jako průvodce a vydali se znovu na cestu. Plavili jsme se dva dny směrem na jih podél pobřeží. Pak jsme změnilí směr a pluli jsme jeden den na východ. Tam jsme našli uvnitř zálivu vytvořeného jakýmsi chobotem pevniny malý ostrov, který měl v obvodu asi 5 stadií. Kolonizovali jsme jej a pojmenovali Kerné. Podle plavby jsme usoudili, že tento ostrov leží přímo proti Kartágu: plavba z Kartága k Hérakleovým sloupům se totiž podobala plavbě od Sloupů ke Kerné. 9. Odtud jsme se dostali k jinému jezeru, když jsme předtím propluli ústím jakési velké řeky, která se jmenuje Chre(me)tés. V jezeře byly tři ostrovy, vesměs větší než Kerné. Po dalším jednom dni plavby jsme se dostali ke vzdálenějšímu břehu jezera, nad nímž se tyčily velmi vysoké hory. Tyto hory byly plné lidí divokého vzezření, oblečených do zvířecích kůží, kteří na nás házeli kamení. Zabránili nám tak vystoupit na břeh. 10. Pak jsme se doplavili k jiné velké a široké řece, která byla plná krokodýlů a hrochů. Tam jsme se obrátili a plavili se zpět na Kernu.

11. Odtud jsme se pak znovu plavili dvanáct dnů směrem na jih držíce se při pobřeží, které je celé obýváno Aithiopy, kteří před námi prchali a nesetrvávali v dohledu tak dlouho, abychom se s nimi mohli dohovorit. Mluvili však stejně jazykem, který byl nesrozumitelný i našim Lixitům. 12. Posledního dne jsme tedy přistáli poblíž velkých hor pokrytých lesy. Stromy tam byly velmi různorodé a pěkně voněly. 13. Tyto hory jsme obeplouvali dva dny, až jsme se dostali do širokého ústí, na jehož protilehlé straně na pobřeží byla rovina. Za noci jsme tam viděli stoupat mnoho ohňů v různých vzdálenostech, tu větší, tu menší. 14. Doplnili jsme tam zásoby vody a pluli dále vpřed pět dní na dohled pobřeží, až jsme se dostali do širokého zálivu, o němž tlumočníci prohlásili, že se jmenuje Západní roh. V tomto zálivu ležel veliký ostrov, na něm jezero podobné

moři a v tom jezeře byl další ostrov. Vystoupili jsme na něj. Za dne jsme neviděli nic jiného než les a křoví; v noci však plálo mnoho ohňů a bylo slyšet tóny fléten, tympánů a cymbálů a tisíce jiných zvuků. Z toho nás zachvátila hrůza a věštcí poručili opustit ostrov.

15. Narychlo jsme odtud vypluli. Proplouvali jsme kolem kraji-ny plné ohně a zahalené dýmem. Ty největší z ohnivých proudů stékaly až do moře. Země sama byla pro veliké vedro nepřístupná.

16. Tak i odtud jsme poděšeni rychle odpluli. Lodi nás nesly dále čtyři dny. Pak jsme v noci zpozorovali zemi pinou ohňů. Uprostřed tam byl jakýsi vysoko stoupající plamen, větší než ostatní, takže se až zdálo, že se dotýká nebe. Ve dne se ukázalo, že to byla velmi vysoká hora, zvaná Boží vůz. 17. Kolem žhavých proudů jsme pluli tři dny; pak jsme dopluli do zálivu nazývaného Jižní roh.

18. Hluboko v zálivu byl ostrov podobný onomu prvnému; na něm bylo jezero. V tomto jezeře byl druhý ostrov plný divoce vypadajících lidí. Velká většina z nich byly ženy s těly porostlými srstí. Naši průvodci je nazývali Gorilami. Pronásledovali jsme muže, ale nebyli jsme schopni je chytit; všichni utekli, neboť byli uzpůsobeni pohybu po svazích a bránili se kameny. Chytili jsme však tři ženy; nechtěly se nechat vést, kousaly a rvaly se s těmi, kteří je vedli. Zabili jsme je tedy, stáhli a kůže jsme dovezli do Kartága. Dále jsme totiž již nepluli, neboť nám začaly docházet zásoby.⁵⁾

* * *

Interpretace této zprávy nemůže jít do velkých podrobností, neboť kromě tohoto textu a chabých zmínek u jiných autorů, u nichž není vždy jasné, zda navazují na Hannónův Periplus a jsou navíc poznamenány nánosy mnohageneračních fantastických nebo teoretických představ, neexistuje nic, čeho by se moderní věda mohla zachytit při pokusech o identifikaci polohy jednotlivých osad, zálivů, ostrovů a řek, jak jsou uvedeny ve zprávě. Není naděje, že by se našel nějaký nový geografický spis, který by Hannónovu zprávu vědecky podpořil, a tak pokud nepříjde s něčím novým archeologický výzkum západoafrického pobřeží, který zatím příliš nadějí nesplnil, ale zůstává jediným pramenem, který je může ještě vzbuzovat, mohou posloužit k zasazení Hannónovy plavby do atlantického pobřeží ponejvíc jen údaje zprávy samotné.

O jistotě můžeme hovořit při identifikaci míst jen velmi opatrně, je však několik faktů, které umožňují alespoň v některých případech se na topografii Hannónových míst shodnout. Jednak je to celkem

malá členitost západoafrického pobřeží v první části Hannónovy plavby, která umožňuje ta nejdůležitější místa, jež zpráva uvádí, pevněji určit. Dalším velmi důležitým faktorem je Hannónovo určování délky plavby v jednotlivých etapách, jak tomu bylo zvykem, počtem dní. Toto počítání není udržováno ve všech případech, máme však zachovány výpočty jiných geografů (Polybios, Strabón, Plinius), na které je možno se spolehnout při nutné dávce opatrnosti. Problematickou zůstává otázka, zda určení počtu dnů se vždy vztahuje na délku plavby a není jen prostým určením času. Pro fénické lodi s čtvercovými plachtami a padesáti pomocnými vesly, počítáme-li s tím, že flotila 60 lodí musila neustále korigovat svou plavbu, aby se příliš nerozptýlila, a započítáme-li jiné překážky objevitelské plavby, je reálný úsek denní plavby asi 5000 stadií, průměrně 90—100 km, maximálně 110 km za den. Jen málo důležité pro nás je v podstatě Hannónovo určování směrů plavby, neboť v kontextu plavby podél afrického pobřeží je značně nepřesné. Hannó se řídil podle slunce (v noci jistě podle Polárky) a udání jeho směrů je jednoduše západ—jih—východ, ačkoli ve skutečnosti převažujícím směrem plavby je jihozápad a jihovýchod.

Za těchto podmínek už je možné s větší nebo menší pravděpodobností konfrontovat text Hannónovy zprávy s odpovídajícími záznamy středověkých objevitelských plaveb i moderních výzkumných cest.

Rozbor zprávy.

1. Periplús začíná nápisnou usnášecí formulí ἔδοξε Καρχηδονίους, kterou se vlastní zpráva dodatečně odkazuje na předcházející usnesení o podniknutí plavby. Text je natolik nezávazný, že se nedá vysoudit, byla-li plavba skutečně podniknuta z rozhodnutí lidu nebo rady sto čtyř nebo zda to byl polosoukromý podnik Magónovců, kteří hráli prim v kartaginské politice.

Plavba nebyla míněna jako dobrodružný podnik, její cíl byl jasně určen: bylo jím zakládání kolonií, a to kolonií obchodních. Z toho vyplývá, že Hannónova cesta nebyla v žádném případě první, neboť Féničané postupovali v etapách, kdy kolonizační činnost následovala po cestě průzkumné. S cílem výpravy (πόλεις κτίσειν) nesouhlasí poněkud ten fakt, že tohoto slovesa je užito dále pouze v případě založení první kolonie Thýmiátérion, kdežto v dalších případech je užito slovesa κατοικίσειν. Z toho usuzují mnozí badatelé (Meltzer, Müller aj.), že pouze Thýmiátérion byla nově založená

kolonie, kdežto ostatní byly pouze posíleny novými osadníky. Určitý problém je s termínem *πόλις Λιβυφονίκων*, neboť není jisté, zda jsou míněny osady všeho (i libyjského) obyvatelstva v oblasti moci západních Fénicianů nebo pouze Fénicianů usazených na severu Afriky. Zdá se však, že výpravy se účastnil i určitý počet berberského obyvatelstva. Pro Hannóna a vládce Kartága byla výprava jedinečným propagačním prostředkem k vyjadřování jednotných zájmů své nedávno vzniklé ekonomické říše (v letech 480—60; srv. Dio Chrys. Orat. XXV, 7). Je také nepravděpodobné, že by samotní Kartáginci mohli dodat tak vysoký počet kolonistů, zvláště byla-li zároveň v proudu i Himilkónova cesta. Severní Berberi mohli také vykonat dobré služby ve styku se svými jižnějšími příbuznými (viz Lixité). Počet lodí — 60 — nevzbuzuje nedůvěru, neboť Kartáginci byli proslavení velkým počtem obchodních i vojenských lodí. Nevíme přesně, jaký typ lodí se expedice účastnil (vojenské jsou však málo pravděpodobné), byly to jistě lodi středních rozměrů s menším ponorem, jak to vyžadovala neznámá cesta s nebezpečím mělčin. Z toho důvodu se celkový počet účastníků — 30 000 mužů a žen — zdá být příliš veliký (500 lidí na loď), než aby vzbuzoval důvěru.

2. Celé severoafrické pobřeží od Kartága k Hérakleovým sloupům ponechal Hannó bez povšimnutí, i když sotva bez zastávky, jak se domnívá Meltzer. Tato oblast byla již spolehlivě v rukou Fénicianů a tak zpráva o plavbě začíná skutečně teprve od Hérakleových sloupů, kde začínal úkol expedice. Výklad je veden v 1. p. mn. čísla, což symbolisuje celý kolektiv účastníků; není to *pluralis majestatis*.

Již druhý den plavby byla založena první osada, Thýmiátérion, která se dá dobře umístit do ústí řeky Wed Sebu (Subur) na místo dnešní Mamury (Mehedia) v Maroku, nebo o něco jižněji, kde v římské době stávalo město Sala (dnes Sale) v blízkosti Ribatu. Tomuto umístění odpovídá jak délka plavby (od mysu Al-amena asi 210 km), tak i zmíněná rozsáhlá rovina, která se od Wed Sebu táhne až k řece Buregrag. Thýmiátérion v řeckém překladu znamená „kadidelnice, obětiště kadidla“, lat. *turibulum*. Při založení první osady by obětování bohům bylo zcela vysvětlitelné, a je tedy možné, že překladatel do řečtiny punský název prostě přeložil. Pravděpodobnější však je, že toto řecké jméno je zkomolenina (snad záměrná) z fén. *dymethir*, „rovná země“, což lépe odpovídá Hannónovu popisu.

3—4. Po plavbě, jejíž délka není určena, dorazila expedice k Soluntu, dnes Cap Cantin, asi 150 km jz. od Casablanky. Toto mís-

to je určeno přesně podle směrů plavby: od ústí Wed Sebu pobřeží směřuje na jz., od mysu Cantin na jv. (§4). Protože je tato druhá etapa cesty dlouhá asi 400 km, trvala plavba od Thýmiátéria až k Solúntu snad 4 dny. Řecká podoba jména Σολόεις má původ ve fén. *selaim*, „skály, útesy“. Není divu, že na útesu vyrážejícím v trojúhelníkové podobě prudce do moře zasvětili plavci svatyni Poseidónovi; můžeme tušit, že proto byl nějaký bezprostřední důvod. Poseidónovi přímo odpovídající paralelu mezi kartáginskými božstvy neznáme, je snad možné zde předpokládat jméno Melkartovo, který byl pokládán za patrona námořníků. Spojení ἐπι Σολοείντα συνήλθομεν znamená, že předtím jednotlivé lodí pluly porůznu (rozehnány bouří?) a u Solúntu se opět setkaly. Během další plavby se plavci dostali do oblasti přímořských bažin dnešní oblasti Safi a řeky Tensift, která je obklopena horami se všech stran, takže v deštivém období se tam stéká zvláště mnoho vody.

5. Největší kolonizační činnost je odbyta velmi stroze; neříká se nic o poloze osad ani o vzdálenostech mezi nimi. Nejlépe určitelné místo se zdá mít Καρικὸν τεῖχος, 1 den plavby od řeky Tensift, asi v místech dnešního Mogadoru (Suvajrá). Bochart a Movers vyslovili velmi přijatelnou domněnku, že každá další osada byla založena po jednom dni plavby, což se zdá být velmi logické, nicméně přesnější určení míst nám to nedává. Není také možné se plně spolehnout na to, že pořadí, v jakém jsou osady jmenovány, znamená jejich geografickou polohu směrem na jih a nikoliv pořadí podle jejich důležitosti. Protože Καρικὸν τεῖχος znamená „Káarská pevnost“ (*murus saeptus*) a semitská paralela se spatřuje v jménech *Geder*, *Gadara* či *Gadir*, jsou někteří badatelé toho názoru, že tato první osada byla v místech nedávno zničeného marockého Agadiru; tomu však neodpovídá vzdálenost od bažin Safi. Není tedy nic jistého u těchto pěti míst. Gitta má svůj původ v syrském *geth*, „dobytek, zvíře“; Akra v obecném *hakra* (*arx*), „tvrz“⁶ Melitta, v řeč. „včela“ je však zkomoleninou z fén. *melet*, „vápno, cement“ a pojmenování zřejmě dostala podle vápence, z něhož byla stavěna (srv. ostrov Malta, který byl dlouho ve fénických rukou). Arambis má původ jména ve fén. *har-anbin*, „vinný vrch“. V případě osady Thýmiátérion je užito ἐπίσταμεν πρώτην πόλιν, v případě těchto 5 měst κατακίσαμεν. Kluge, Müller a Meltzer z toho vysoudili, že v tomto případě nešlo o nové založení, nýbrž pouze o posílení starých nebo upadlých osad, Müller se navíc domnívá ve spojitosti s pojmem Λιβυφοίνικες, že k dřívějším čistě punským kolo-

nistům měli být přidáni Libyfoiničané. Silnou podporou je zde fakt, že o osadách se hovoří jako o *καλούμεναι*, z čehož vyplývá, že Hannó je nepojmenoval. Tito badatelé však zapomínají, že i v případě Kerné (§ 8) je užito *κατωρίσαμεν*, ale (*ἡμεῖς*) *ὀνομάσαντες*. Musí se počítat s tím, že překladateli nešlo o otrocký překlad punského textu, nýbrž také o snahu vyhnout se jednotvárnosti výrazů. Faktem ovšem zůstává, že Feničané měli své styky s touto oblastí již dlouho před Hannónovou plavbou.⁷⁾ Žádná z těchto osad se nedá dále v historii stopovat.

6—7. Antickým geografům (např. Strabón, XVII, 825) je mnohem známější Lixus na severu Maroka, dnešní řeka Wed el Kûs, při jejímž ústí bylo — neznámo kdy — Kartáginci založeno město stejného jména. Lixus Hannónův není s oním totožný. Skylax Kariad. (peripl. 112) udává od Soloentu k Lixu (*Ξίον*) 7 dní plavby, což je vzdálenost, která odpovídá plavbě od Cap Cantin k řece Wádi Dráa, která tvoří hranici mezi Marokem a Španělskou Saharou, a také je poslední velkou řekou (*μέγας*) před saharskou pouští dále na jih (§ 8 ἡ ἐρήμη). Přátelské styky s Lixity nasvědčují tomu, že tato oblast byla Kartágincům blízká, ostatně celý charakter cesty až ke Kerné napovídá, že celou tuto oblast měli již prozkoumánu předem. Lixité jsou důrazně odlišeni od Aithiopů; byli to tedy obyvatelé bílé pleti, příbuzní se severoafrickými Berbery, se kterými mohli být ve stycích. Aithiopy jsou označováni obyvatelé prakticky celé černé Afriky, kteří nejsou v dalším nikterak etnicky blíže určováni. Oproti nomádkým Lixitům se černí obyvatelé hornatého vnitrozemí živili lovem — odtud také ona zmínka o Aithiopech Tróglodytech (správný tvar *Τρωγοδύτα*⁸⁾, kteří zřejmě nebyli ani tak *ἄνθρωποι ἀλοίομορφοι* jako spíše stáli na nižším kulturním stupni.

8. Tato etapa předpokládá proplutí kolem pustých a neobydlených oblastí dnešní Španělské Sahary. Situace malého ostrůvku, který Hannó osídlil a pojmenoval Kerné, je jedna z nejkomplicovanějších a, jak se zdá, je poznamenána také nepřesným udáním délky plavby, která je stanovena na 2 + 1 den. Na západoafrickém pobřeží odpovídají Hannónovu popisu dva ostrovy. První je ve vzdálenosti asi 800 km od Wádi Dráa, jmenuje se Herné a je skryt do dlouhé kosa poloostrova Dakla proti pobřeží Rio del Oro. Druhý je o 450 km dále na jih pod Cap Blanc; jmenuje se Arguin a podle Müllera je mnohem lépe vybaven k tomu, aby mohl plnit úlohu kolonie. Tento ostrov však vzhledem k Hannónově plavbě není

možno přijmout jako Kerné z několika důvodů. Jeho obvod je asi třikrát větší než obvod Hannónova ostrůvku; Hannónův ostrov leží ἐν μυγῶ, kdežto Arguin této poloze neodpovídá; konečně Hannó tvrdí, že Kerné leží κατ' εὐθιύ, „přímo proti“ Kartágu, což nelze vysvětlit jinak než délkou plavby, a tomu opět vyhovuje lépe první ostrov, který je od Hérakleových sloupů stejně daleko jako Kartágo (podél pobřeží asi 2000 km). Hannónovu Kerné je tedy třeba identifikovat jako dnešní ostrov Herné u Rio del Oro, poblíž několika-tisícové osady Villa Cisneros. Tento ostrov, o obvodu asi 1 km, leží přibližně na 16° záp. d. severně od Obratníku Raka, takže Hannónovo κατ' εὐθιύ nelze vysvětlovat tak, že Kerné leží na téměř poledníku jako Kartágo (11° vých. d.), jak si to mylně vykládala už antika.⁹⁾ Klidné moře, snadná obrana a blízkost mnohoslibného pobřeží zřejmě Hannóna, který, jak se zdá, jel najisto, k založení osady na tomto ostrůvku inspirovaly. Protože Kerné byla poslední a nejzazší kolonií, je snad její punské jméno možno odvodit od *Chernaa*, *ultima Tellus* na jihu jako byla Thulé na severu. Zůstává problém plavby: Hannón stěží doplul na Kerné za 3 dny. Müller, který však ve svém komentáři spojuje často Herné i Arguin, navrhuje místo β' ἡμέρας číst ὕβ' ἡμέρας, jiní ponechávají Hannónův údaj beze změny (Del Turco). V extrémním případě je možno souhlasit, že plavbou dnem i nocí, za příhodného větru a bez zastávek bylo možno tuto vzdálenost za 5/6 dní urazit; vyvstává však otázka, zda Hannónův Lixos nebyla dnešní řeka Sakiet al Hamra.

9—10. To, že není určena délka plavby od Kerné, způsobuje, že Chretés je neidentifikovatelný. Rukopis je tu porušen a není ani zřejmé, vztahuje-li se jméno Chretés k řece (podle Aristotela *Meteor.* I 13 a dalších autorů se ztotožňuje s řekou Χρηετης). Protože řeka z § 10 je nepochybně Senegal, usuzují někteří badatelé (Meltzer), že Chremetés bylo jedno ze severních ramen Senegalu, jiní badatelé ztotožňují Chremetés s řekou Sakiet al Hamra nebo Rio de Guaon v Mauretánii, jež ústí do Atlantiku poblíž mysu Mirik.¹⁰⁾ Ve velkém zálivu (Baia del Riposo), táhnoucím se od Cap Blanc až ke Cap Mirik, je v dolní části velké množství drobných ostrůvků při pobřeží, které mohly vzbudit dojem ústí veliké řeky. Těsně před Mirikem jsou posazeny tři ostrovy, větší než Herné, avšak ústí Rio de Guaon je v každém případě až za nimi. Popisu Hannónovu, že v hloubi jezera byly na břehu vysoké hory, Cap Mirik plně odpovídá a jméno Chremetés (?) mohlo být odvozeno od hřmotu vln rozbíjejících se o útesy (χρηεΐθειν), stejně ovšem jako z punského

naar *cheremat*, „řeka vinných rév“. Senegal je vzdálen od Herné asi 1000 km a celá tato cesta trvala snad 11—13 dnů. Plinius jej jmenuje *Bambotus* (V, 10), Ptolemaios *Nia*. Od této řeky se expedice vrátila na Kerné, neboť zřejmě zjistila, že kolonizační možnosti končí: celé pobřeží bylo obydleno divochy (*ἄνθρωποι ἄγριοι*), kteří nebyli schopni nabídnout přátelské styky (§ 9 a 11). Senegal je i dnes hranicí mezi libyjsko-berberským obyvatelstvem na severu a černošským ethnikem jihu. U Senegalu skončila první část expedice — s kolonizační aktivitou —, druhá etapa už byla čistě objevitelská.

11. Někteří badatelé (Müller i Meltzer) se domnívají, že během této 12-tidenní plavby nechal Hannón oblast až k Senegalu po předchozích zkušenostech bez povšimnutí; ale text *Αἰθίορες φεύγοντες ἡμᾶς καὶ οὐχ ὑπομένοντες* jasně hovoří o pokusech dostat se do styku s domorodci, které byly neúspěšné; komerční zájmy Kartáginců se nedaly zastavit jedním neúspěchem. Pro Lixity, které měl Hannó jako průvodce, skončila jejich jazyková znalost; zůstává pro nás záhadou, odkud znali další cestu: v textu zprávy dále se o všech místech hovoří jako o *καλούμενον*, nikoliv že tato místa teprve výprava pojmenovala. Jsou tři možnosti vysvětlení: buď Lixité se do těchto míst již dostali, což mohli opět jen s Kartáginci (tím by se na Hannónovu výpravu vrhlo nové světlo); Lixité snad nějakým způsobem přece jen přetlumočili domorodé názvy; řecký překlad není přesný a určitým způsobem zkresluje skutečnost.

12. 12. dne plavby od Kerné dorazila výprava ke Cap Verde (dnes s městem Dakar), který je od ústí Senegalů vzdálen asi 230 km. Je charakteristický bujným tropickým zeleným porostem, kterým neprobleskuje ani kousek bílé skály, takže právem jej Hanno popisuje jako *ὄρη μεγάλα διαέα*. Protože je to nejzápadnější cíp Afriky, byl později geografy ztotožněn s *Ἐσπέρου κέρας*, Rohem Západu. Tento paragraf je svědectvím Hannónova obchodního ducha v přehledu nejrůznějších vzácných dřevin.

13. Podle délky plavby od Cap Verde — dva dni po 100 km — se dá soudit, že *χάσμα ἀμέτρον* nebyl mořský záliv, nýbrž ústí řeky Gambie v dnešním Senegalů, které je široké 9—10 km. Přírodní situace odpovídá Hannónovu popisu: po dva dny měl po levé straně horský masív táhnoucí se od Cap Verde, kdežto na druhé straně ústí se rozléhá rovina. Řeka je ostatně potvrzena i následující zmínkou o zásobování se pitnou vodou, které předpokládá jistě vodu sladkou.

Ohně objevující se v různých intervalech a různé intenzitě byly nejspíše součástí nočních slavností domorodců. Ohňové slavnosti jsou běžným jevem nejen v Africe; je možné, že kdyby se Hannó byl přiblížil k pobřeží nebo vystoupil na břeh, uslyšel by zvuk tympanů a hlasy jako v následující etapě cesty (§ 14). Možné je také, že ohněm se domorodé kmeny dorozumívaly o příjezdu cizí výpravy.

14. Po pětidenní plavbě připlula výprava εἰς μέγα κόλπον... Ἐσπέρου Κέρας; slova κέρας se v řečtině užívá nejčastěji o vrcholech hor nebo o mysech vybíhajících do moře; jak toto místo ukazuje, v Periplusu je užito pro označení mořského zálivu: Κόλπος=Κέρας. Délce plavby odpovídá nejspíše záliv Bissagos (Bissao) poblíž ústí řeky Rio Grande v Portugalské Guinei, s ostrovním archipelem, kde je centrálním ostrovem Harango. Představa velkého ostrova s lagunou se slanou vodou (θαλασῶδης) předpokládá pravděpodobně určitou síť kanálů nebo lépe labyrint ostrůvků a úžin. Záhadné ohně v noci staří autoři-mytografové (srv. Plin. *N.H.* V, 7; Mela III, 95) uváděli ve vztah s existencí Panů a Satyrů. Vysvětlení je jednoduché. Během denního žáru v tropech je znemožněna jakákoliv činnost. Teprve za noci se domorodci věnují svému životu. Proto za dne je ticho a v noci je slyšet zvuky hudebních nástrojů. Ohně jsou nutnou rekvizitou nočních slavností a jejich potřeba je ještě zdůrazněna nutností ochrany proti lovicím šelmám. Protože tak velká výprava nemohla zůstat utajena, je možné, že všechno lomození bylo děláno s úmyslem zahnat cizince, což se podařilo.

15.—16.—17. Nejjednodušším vysvětlením množství ohňů, kolem nichž plul Hannó více dní, by byla vulkanická činnost s erupcemi a proudy lávy: avšak pro celé západní pobřeží Afriky, kromě malé oblasti Kamerunu, není doložena ani svědecky ani geologicky žádná sopečná činnost. Protože je nemožné o Kamerunu uvažovat v této části Hannónovy plavby,¹¹⁾ je třeba hledat vysvětlení v obrovských požárech savany a lesů, které byly buď způsobeny vedrem nebo lidskou rukou (žďáření lesů, vypalování starých trav). Dým a páry vznikající ze styku s vodou apod. mohou vzbudit stejný dojem, který popisuje Hannó. Proti vulkánům hovoří i to, že není uváděn žádný hluk, charakteristický pro erupce. Proudů stékajících do moře mohly být zrakovým klamem způsobeným odrazem ohně na hladině. Ohňivá hora, Θεῶν ὄρημα, je nejspíše identifikovatelná s Monte Sagres (Kakulima) (1080 m) poblíž dnešního Konakry v Guinei, jejíž poloha odpovídá jak délce plavby (od

Bissagos 350 km = 4 dny plavby), tak i mohutností dojmu, kterým na cestovatele působí. Vystupuje z planin Futa Gialon až těsně k moři, takže z úrovně moře se zdá být nebetyčnou. Monte Sagres pojmenoval portugalský admirál Pedro da Citra r. 1462 a jeho soudruhům se tato hora zdála být nejvyšší, jakou kdy viděli (zpráva o ní vyznívala téměř tak jako Hannónova). Θεὼν ὄχημα se stala africkým Olympem, který antičtí autoři ovšem považovali za věčně planoucí sopku (Plin. *N.H.* V, 10; VI, 197; Mela III, 94). Oheň se dá vysvětlit stejně jako v předchozím případě. Νότον κέρασ je téměř s jistotou možno umístit do pobřeží Sierra Leone, asi 280 km (= 3 dny plavby), a ztotožnit jej se zálivem Sherbro Sound, s množstvím ostrovů a ostrůvků, které vzbuzují dojem celistvé kosy.

18. Podobně jako u Ἑσπέρου κέρασ plní roli ostrova s lagunou a dalším ostrovem Isola Harango v zálivu Bissagos, tak v zálivu Sherbro plní roli Hannónova ostrova s Gorillami ostrov Sherbro spolu s menším ostrůvkem Macauley (na $7\frac{1}{2}^{\circ}$ sev. š.), které mezi sebou svírají maličký ostrůvek, který můžeme označit jako *insula Gorillarum*. Γορίλλαι jsou problém, který rozdvouje mínění moderních interpretů. Hannó je představuje jako ἄγριαι γυναῖκες δασεῖαι τοῖς σώμασιν (Srv. Mela, VI, 93). Část badatelů¹²⁾ chápe Gorilly tak, jak jsou označeny, tj. divošský kmen na nízké životní úrovni, a povětšinou se bere v úvahu některý kmen trpaslíků, Pygmejů, které zná už Hérodotos, s dlouhým vlasovým porostem po těle, především v obličejových partiích. Druzí badatelé¹³⁾ v Gorillách bezpečně vidí určité skupiny lidoopů: nepřipadají v úvahu ovšem gorily, neboť ty nežijí nikdy v tlupách, ale ve vlastních „rodinných“ revírech, nýbrž orangutani, šimpanzi, méně pravděpodobně již pavíani či mandrilové. Není možné přiklonit se s jistotou k žádnému názoru. Podstatné je, zda Hannó, zkušený a vzdělaný muž, se mohl tak dalece zmýlit, aby zvířata pojmenoval jako lidi. Jistě znal opice, ale je nepravděpodobné, že znal lidoopy. Všechno další líčení — lov, kousání, zabítí, stažení kůže (zde je provedení obzvláště obtížné) — hovoří o tom, že výprava sama se na Gorilly dívala jako na zvířata a tento fakt může být pro nás rozhodující. Ostatně ještě dnes např. černoši Mandingo (Sierra Leone) vidí v lidoopech němé muže, kteří nechtějí mluvit, aby nemohli být donuceni pracovat. Nevíme, jaké označení bylo v punském originálu, snad Gorilly jsou původní. Pozoruhodné je, že termínem Gorilly označil Hannó pouze ženy, ačkoliv tam byli

i „muži“. Vliv této Hannónovy zmínky na pozdější řeckou mytografií byl obrovský. Tradiční obyvatelky mýtů Gorgony našly v Gorillách své příbuzné, později (Plin. VI, 31, 200) jsou s nimi přímo ztotožněny. Špatná geografická znalost pak pomate umístění Gorillího ostrova, který je umístěn u *Ἐσπέρου κέρας*, a Gorgony se stávají ne už obyvatelkami ostrova, nýbrž bojechtivými sousedkami Aithiopů v oblasti blíže neznámé Kerné (Diod. III, 54). Mezery ve znalostech geografů jsou zaplňovány fantazií mytografů. Kůže Goril vzal Hannó do Kartága na důkaz svého líčení; Plinius (VI, 31, 200) hovoří pouze o dvou kůžích, které byly uloženy do chrámu Junonina (Astarté), tedy na jiném místě než stéla se zprávou. Návrat byl patrně opravdu zaviněn nedostatkem zásob (viz i Mela III, 90); Arrianus (Indic. 43, 11) říká, že Hannónovi zabránily v další plavbě *πολλὰ ἀμυχανία*, snad rovníkové pásáty, vanoucí od jz., právě v této době a v těchto místech směřovaly proti směru plavby, snad i lodi potřebovaly opravu.

* * *

Periplús Hannónův, nejdelší kartaginská výprava, o které víme, skončila tedy u pobřeží Sierra Leone, po více než 4500 km plavby, která jistě byla velmi dobrodružná a náročná na účastníky, o jejichž výsledcích však víme jen velmi málo. Nepochybně to byla plavba úspěšná, neboť se podařilo posílit staré osady a založit nové, a také účastníkům se podařilo vrátit se zpět, což v době prvních plaveb nebylo samozřejmou věcí. Výprava se zapsala do dějin jako čin Hannónův, nevíme však nic o osudu kolonií ani o tom, do jaké míry Kartágo bylo schopno jejich existence využít. Výsledky Hannónovy činnosti upadly brzy v zapomenutí a už Plinius plně pochybuje, zda tyto kolonie byly kdy založeny (V, 8), a vyčítá svým řeckým předchůdcům *portentosam mendaciam* při vymýšlení faktů tam, kde autentické zprávy zdaleka nebyly jasné. Fénické lpění na *arcanium* a zatajování nových objevů spolu s řeckou lehkomyslnou důvěrou k faktům, s nimiž si častěji hrála fantazie než seriózní věda, způsobily, že znalosti o Africe, které vynesl Hannó na světlo středozevního vzdělaného světa, upadly do temnot. Polybios (a před ním jiní) už Hannónovu trasu musel znovu objevovat (Plin. V, 9nn.).

V žádném případě není třeba pochybovat, zda se Hannónova plavba vůbec uskutečnila. Hannó je, i když není námi přesně identifikován, zapsán už od antiky příliš pevně v historii objevů, než aby to mohl být výmysl. Po dlouhá staletí byla Kerné symbolem

posledního místa osídleného kulturním národem ze středomořské oblasti. Teprve ve středověku, když Turci okupovali cesty na Východ, čímž přerušili tradiční cesty z Evropy do Indie a dále, byli Evropané přinuceni hledat nové cesty kolem Afriky, později přes Atlantik. R. 1433 portugalský mořeplavec Piedro da Citra šel ve stopách Hannónových a v témž roce znovu pro Evropu objevil Sierra Leone.

V. Marek

POZNÁMKY

¹⁾ IV, 43, líčení výpravy Peršana Sataspa, vnuka Xerxova, má některé prvky podobné Hannonově zprávě; IV, 195, popis Κύραυος neznámého ostrova kartáginského, jenž mohl mít něco společného s Hannonovou Kerné; IV, 196, vyprávění o podivuhodném obchodě kupců „kdesi za Hérakleovými sloupy“.

²⁾ Hérodotos sám přiznává (IV, 195): *nevím, zda je to pravda, píše jenom to, co se říká.*

³⁾ Meltzer, *Geschichte der Karthager*, I (Berlin 1879), 226nn.

⁴⁾ Stačí připomenout kartáginské smlouvy s Římem.

⁵⁾ Zpráva byla poprvé vtištěna v Basileji r. 1533. Z moderních vydání je klasické C. Müller, *Geographi Graeci minores*, I, Paříž 1855, str. XVIII až XXXIII, 1—14. Z posledních uvádím L. del Turco, *Annone. Il Periplo*, Firenze 1958. Z komentářů vedle uvedených je významný Meltzer, *Geschichte* I, 230—248 a stati k příslušným heslům v Pauly-Wissowa, *Realencyklopädie*. Do češtiny *Periplús* přeložil A. Wurm, *Vesmír* 15, 1936/7, 248—50.

⁶⁾ Název tohoto místa mohl v originálu znít berbersky *Agader* (= Agadir) se stejným významem jako v případě *Kárikon teichos*.

⁷⁾ Meltzer, *Geschichte* I, 38nn.

⁸⁾ K. Jahn, *PWRE* VII A. 2, 2446nn.

⁹⁾ Stačí uvést Cornelia Nepota u Plin. VI, 199 a upozornit na Eratosthenovu mapu Afriky.

¹⁰⁾ Sakhiet el Hamra: Fischer, *PWRE* III, s.v. Chremetes, sl. 2446; Rio de Guaon bere v úvahu Müller; del Turco o řece neuvažuje.

¹¹⁾ Daebritz, *PWRE* VII, s.v. Hanno 26, sl. 2361n, s uvedením další literatury, se rozhoduje pro Kamerun a nechává Hannóna končit jeho

plavbu až u Gabunu; srv. Treidler, *PWRE* V, A. 2, s. v. *Theón Ochéma*, sl. 2088. Kakulima platila v antice za hranici známého světa.

¹²⁾ Daebritz, *PWRE* VII, s.v. Hanno 26, sl. 2361n; s trpasličími kme-
ny počítá i Wurm.

¹³⁾ Např. Müller, ad 1.; Meltzer, 245n.

R É S U M É

H a n n o s P e r i p l u s

Einleitend erörtert der V. die historische Problematik Hannos Schif-
fahrt und die Charakteristik des Berichts, wie er in dem handschriftlichen
Kodex Heidelberg 398 erhalten ist. Es folgt die Übersetzung des Berichts
mit einem eingehenden Kommentar.

Betreffs Hannos Persönlichkeit hält der V. für wahrschein-
licher den Hanno mit dem Sohn des Hamilkar (Kriegsführer 480 v.u.Z.) zu
identifizieren, der im J. 470—60 die Fahrt unternehmen könnte. Der
Periplus-Bericht selbst ist nicht identisch mit dem von Hanno im karthagi-
nischen Senat abgegebenen Rapport; dieser war schon ursprünglich zweck-
mässig der Öffentlichkeit angepaßt. Die Schifffahrt hat bei der Küste von
Sierra Leone geendet; die „Gorillen“ sollten vielmehr für die Menschen-
affen als für die Menschen gehalten werden.

Některé starší latinské výrazy z oboru knihtisku v bohemikálních pramenech

V souvislosti s letopočtem 1468, uvedeným v závěrečné formuli známého prvotisku Trojánské kroniky, ožívá zvláště v letošním roce zájem o otázky, spojené se zavedením knihtisku do našich zemí. V této poznámce si chceme povšimnout několika příkladů starších latinských výrazů z oboru knihtisku, doložených v našich pramenech.

Vynález knihtisku, k němuž došlo před více než 500 léty v době obecného užívání latiny jako literárního jazyka, přinesl s sebou nutnost vytvoření latinské terminologie. V pramenech českého původu se s nejstaršími doklady výrazů, týkajícími se knihtisku, setkáváme v posledních třech desetiletích 15. stol. Tak jako jinde bylo i u nás základem pro tvoření knihtiskařské terminologie sloveso *imprimere*. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic užívá ve své básni, sepsané před r. 1494 a věnované vynálezu knihtisku,¹⁾ výrazu *libros premere*, stejně jako např. italský humanista Filip Beroaldus St., jenž apostrofuje Germánii slovy: *libros scribere quae doces premendo*.²⁾ Užití slovesa bez předpony je jistě dáno především potřebou metra. V próze je doloženo složené *imprimo*, např. v listu Augustina Olomouckého z r. 1495,³⁾ který nazývá vynález knihtisku *imprimendorum characterum inventum* nebo ve svatovítském inventáři z r. 1496,⁴⁾ kde je v seznamu knih uvedeno *missale novum impressum, quod dedit Iohannes impressor*. V témž dokladu se tedy setkáváme zároveň s označením knihtiskaře, doloženým částěji, někdy v podobě *librorum impressor*, kterou nacházíme např. v dokladu z pražské městské knihy k r. 1491.⁵⁾ Knih-tiskařské umění bývalo nejčastěji označováno jako *ars impressoria*. Tak je jmenuje např. začátkem 16. stol. Jan Vodňanský ve svém spise, nazvaném *Locustarium*.⁶⁾ Jinou odvozeninou slovesa *imprimere* užívanou v nejstarší knihtiskařské terminologii je výraz *impressio*. V literatuře mu již byla věnována pozornost v souvislosti s dokladem známým z explicitu vydání Arnoštových Statut z r. 1476: *finita sunt... in Nova Plzna de impressione nova*. E. Urbánková⁷⁾ právem odmítá dřívější překlad výrazu *impressio nova* jako „nová tiskárna“ a navrhuje překlad ve smyslu „vydání“. Nepochybně správně vysvětluje, že je třeba vyložit text tak, že jsou Statuta „po prvé nebo nově vytištěna, patrně na rozdíl od hojně rozšířených textů rukopisných“. Snad by bylo lze výraz *impressio* interpretovat i jako „tiskařské umění“. Zdá se pro to svědčit doklad z italského pra-

mene, verš citovaný humanistou Jakubem Philippem z Bergama:⁸⁾ *O felix nostris memoranda impressio saeculis, inventore nitet utraque lingua tuo.*

Nezvykle je označeno knihtiskařské umění jako *architectonica ars* v dokladu z r. 1496.⁹⁾ Je tu nazváno vlastně uměním stavitelským, snad narážkou na sestavování jednotlivých písmen v celky. V bohemikálním materiálu ze starší doby se nám zatím nepodařilo nalézt doklad, v němž by byl, třeba stručně, naznačen pracovní postup při tisku knih tak, jako je tomu např. ve verších Celtovy ódy na knihtisk:¹⁰⁾ *qui sculpsit solidos aere characteres | et versis docuit scribere litteris* nebo ve verších italského humanisty Jeronýma Bononia: *tinguere dispositis chartas quicunque metallis | coepit et insignes edidit aere notas.*¹¹⁾

Z dokladů, které jsme uvedli, vyplývá, že tiskařské typy byly původně označovány výrazem *characteres*, obvyklým ve středověké latině především pro znaky otištěné na pečetích. V pozdější době bylo užíváno převážně substantiva *typus*, sloveso *imprimere* (= tisknouti) bylo často nahrazováno slovesem *excudere* (pův. = raziti) a jeho odvozeninami, jež bylo považováno za uhlazenější latinské vyjádření, jak svědčí slova již jmenovaného humanisty Filipa Beroalda: *litterarum impressoria vel, ut latinius loquar, excusoria.*¹²⁾ S šířením knihtisku se dále rozvíjelo i knihtiskařské názvosloví, jak dosvědčují humanistické tisky 16. a 17. stol., v nichž se setkáváme s obraty (*typis*) *excudere*, *typis exscribere*, s označením knihtiskaře názvem *chalcographus* nebo *typographus*, s výrazy *chalcographia*, *typographia* pro tiskařské umění, se souslovím *officina typographica*, znamenajícím tiskárnu. Sledování dalšího vývoje knihtiskařského názvosloví by překročilo rámeček této drobné poznámky.

D. Martínková

POZNÁMKY

¹⁾ Báseň nazvanou *De propriis Germanorum inventis* nově vydal O. Jiráni (*Bohuslai Hasisteini a Lobkovic carmina selecta*, Praegae 1922, str. XII—XVII).

²⁾ *Endecasyllabon ad Germaniam (Oratio Philippi Beroaldi Bononiensis, de felicitate habita in enarratione Georgicon Virgiliai et Columellae*, boloňské vydání z r. 1499, f. D 4r).

³⁾ Rukověť humanistického básnictví I², Praha 1966, str. 115.

⁴⁾ A. Podlaha - E. Šittler, *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze*, Praha 1903, str. XCI.

⁵⁾ *Rukopis Archivu hl. m. Prahy 2089 f. S 1v.

⁶⁾ **E Locustario Ioannis Aquensis partes selectae*, vyd. A. Neumann České sekty ve stol. XIV. a XV., Velehrad 1920, str. 49*, 66*.

⁷⁾ K počátkům českého knihtisku, *Věstník KČSN*, tř. filos.-hist.-filol., r. 1952, Praha 1953, č. IV, str. 18.

⁸⁾ Iacobus Philippus Bergomas, *Supplementum chronicarum*, vydání brescijské z r. 1485, cf. M. E. Cosenza, *Biographical and Bibliographical Dictionary of the Italian Humanists II*, Boston, Massachusetts 1962, str. 1805. Citováno podle J. Ch. Wolfa, *Monumenta typographica I*, Hamburg 1740, str. 309.

⁹⁾ **Obsequialium benedictionum... ordo... secundum ritum et consuetudinem alme Pragensis ecclesie*, Norimbergae 1496, f. K 5v.

¹⁰⁾ Conradus Celtis Protucius, *Libri odarum quattuor...*, ed. Fel. Pindter, Lipsiae 1937, str. 74.

¹¹⁾ V benátském vydání Tortelliovy *Orthografie* z r. 1488 f. 182v.

¹²⁾ V tisku: *excussoria. Oratio habita cum rector Germanicus iniret scholasticam praefecturam*, boloňské vydání z r. 1500, f. m 1r.

Doklady, označené v poznámkách před citací *, jsou čerpány z materiálu pro připravovaný Slovník středověké latiny v zemích bývalé České koruny.

RÉSUMÉ

De vocibus quibusdam veteribus ad artem librorum impri-
mendorum spectantibus

Exempla vocum, quibus veteres Bohemorum scriptores Latini artem librorum excudendorum significabant, proferuntur exterorunque auctorum usui comparantur.

K výkladu latinských veršů o staroměstské exekuci r. 1621

V šestém ročníku těchto *Zpráv* (1964, str. 167n.) se zabýval J. Hejnic verši Adriana Varposca o popravě 27 českých pánů na Staroměstském náměstí r. 1621. Jméno Adrianus Varposcus považuje za pseudonym Caspara Dornavia, vytvořený přesmyčkou hlásek. Jak jsem upozornil v *LF* 89, 1966, str. 190, jsou tytéž verše také ve spise Simeona Partlicia *Metamorphosis mundi* (Lugduni Batavorum 1626) na str. 235n, a to v mírně pozměněné formě. Není tam naznačeno, že nepocházejí od autora, jehož jméno čteme na titulním listu. Otázka autorství, která ostatně již byla, jak se aspoň na první pohled zdá, řešena důmyslně a se značnou mírou pravděpodobnosti, není předmětem úvah v tomto krátkém článku. Všimneme si blíže veršů, týkajících se Kryštofa Haranta:

Hoc lustrasse fuit spatiosi climata mundi,
Haranti, ut caderes impete carnificis?
Sic suevit quidam quassare papavera summa,
sic horti et regni disperit omnis honor.

Druhé distichon je přes neurčitost podmětu (*quidam*) příliš konkrétní, než abychom mohli srovnání v něm obsažené přičíst pouze autorově invenci. Považuji tyto verše za narážku na vypravování o poselství Tarquinia Superba do města Gabií. Stručný obsah příběhu je podle Livia (1,53, 4—11) asi tento: Tarquinius Superbus nemohl dobýt Gabií vojenskou mocí a uchýlil se proto ke lsti. Jeho nejmladší syn Sextus odešel — údajně ze strachu před otcovou krutostí — do této obce, kde si získal předstíraným protirímským postojem, vojenskými úspěchy v boji proti Římanům (k nimž mu byla z římské strany úmyslně dána příležitost) a obratným jednáním rozhodující postavení. Tehdy poslal k otcí do Říma jednoho z členů své družiny s dotazem, jak má využít tohoto vlivu v obci k prospěchu Římanů. Král nepokládal posla za tak spolehlivého, aby mu výslovně svěřil to, co chtěl synovi vzkázat. Proto mu nedal přímou odpověď, nýbrž jen předstíral, že o její formulaci uvažuje; vedl jej přitom do zahrady, tam se beze slova procházel a holi zurázel nejvýše čnějící makovice. Když se posel nedočkal odpovědi, vrátil se k Sextovi a podal mu zprávu o domnělém neúspěchu cesty a o podivném jednání Tarquiniově. Sextus z jeho vypravování ihned poznal vůli otcovu, odstranil různými intrikami i násilím

přední občany, kteří byli oporou obce v boji proti Římanům, a tím dosáhl, že město bylo vydáno bez boje jeho otci.

Tato římská pověst není původní. Vzorem bylo Hérodotovo vypravování o tyranech Periandrovi a Thrasybúlovi (5,92). Z autorů, jejichž dílo bylo v humanistických kruzích obecně známo, lze jako zpracovatele římské podoby příběhu jmenovat Ovidia (*Fasti* 2, 207). Ani Hérodotos ani Ovidius nemohli být vzorem našemu spisovateli, protože nemluví o makovicích, nýbrž o klasech obilí, resp. o liliích. Autor našich veršů neměl tedy na mysli Thrasybúla, o němž mluví Hérodotos, nýbrž Tarquinia Superba. Není pochyby, že srovnání tohoto nejnenáviděnějšího římského krále s Ferdinandem II. jakožto hlavním strůjcem pražské exekuce, které je mlčky implicitně uvedeno v uvedených verších, bylo pro jejich autora jedním z prostředků, jak označit vládu tohoto Habsburka v Čechách za násilnou a tyranskou.

J. Martínek

RÉSUMÉ

De fonte versuum in proceres Bohemos a. 1621 morte multatos compositorum

Adrianus Varposcus, qui Caspar Dornavius ἀναρχηματισθεὶς esse creditur, optimatium Bohemorum summo supplicio affectorum memoriam defendens, eum, qui rem publicam tantis viris privasset, idem hortos pulcherrimos vastanti et capita papaverum summa decutienti fecisse affirmavit. Quam horti et rei publicae comparationem e fabula, quae est de Gabiis a Tarquinio Superbo captis, desumptam esse contendo. Narrat enim Livius Tarquinius Superbum, cum Sexto filio Gabiis commoranti significare vellet omnes civitatis illius proceres esse trucidandos neque tamen rem tam atrocem nuntio, qui dubiae fortassis fidei esse videretur, concredere auderet, tacite in horto coram nuntio ad filium ituro ambulantes papaverum capita summa baculo decussisse; qua de re Sextum filium a nuntio abditum talium ambagum sensus ignaro edoctum patris voluntatem statim intellexisse civitatisque principibus aut caesis aut in exsilium actis effecisse, ut Gabii sine ulla dimicatione patri traderentur. Neque Hérodotos neque Ovidius, qui eadem aut similia memoriae prodiderunt, poetae nostro exemplum praebere poterant, quippe qui reges et tyrannos caedendorum procerum signum non papaveribus, sed aristis aut liliis decussis dantes inducerent. Quae cum ita sint, illud pro certo haberi potest poetam nostrum versus de caesis papaveribus scribentem non de Thrasybulo tyranno, qui est apud Hérodotum, sed de Tarquinio Superbo cogitasse hacque invisissimi Romanorum regis comparatione Ferdinando Secundo, potissimo caedis Pragensis auctori, saevitiae et tyrannidis notam inurere voluisse.

Pamětní nápis k poctě M. Pavla Stránského

(1583—1657)

Většina biografí M. Pavla Stránského vypisuje dost podrobně osudy tohoto historika během jeho českého působení.¹⁾ Zato z doby jeho saského exilu (od roku 1627) a z poslední fáze jeho pohnutého života, která je spojena se jménem polské Toruně, je známo méně zpráv, které naposledy nejúplněji publikoval Bohumil Ryba.²⁾ Základy k lepšímu poznání toruňského působení M. Pavla Stránského položil, opíraje se o místopisnou literaturu, již Karel Hrdina³⁾.

Hrdina se v svých výkladech opíral o dvě německé a jednu latinskou publikaci. Podle jedné⁴⁾ dal Stránský pořídit již asi r. 1648 pro sebe a své potomky náhrobní kámen na hřbitově u kostela sv. Jiří v Toruni, kde se svou ženou byl teprve v únoru 1657 pohřben. V knize H. Maerckera, *Geschichte der ländlichen Ortschaften... des Kreises Thorn*⁵⁾ je (str. 542) zpráva o poplužním dvoře, který později dostal jméno po Stránském („Stranski Vorwerck“). Nejzajímavější je zpráva třetí, v níž Hrdina cituje závěrečnou část biografie M. Pavla Stránského podle knihy Efraima Praetoria, *Athenae Gedanenses*, vydané v Lipsku 1713. Příslušné místo (str. 210) zní v českém překladu takto: „Konečně přišel do Toruně, kde na statečku, který najal, strávil většinu let a napsal tam různé spisy, především O státě českém. Traktát O zákonech českých je však až dosud v rukopisu.“ Potud K. Hrdina.

Šťastnou náhodou podařilo se autoru těchto řádků zjistit v knihovně Polské akademie věd v Gdaňsku pod signaturou Q b 8140.4^o vzácný tisk, podle dosavadního zkoumání zatím unikát (2ff), který obsahuje latinský pamětní nápis k poctě M. Pavla Stránského. Jak lze snadno zjistit srovnáním jeho textu (srov. níže fol. 1b) s textem Praetoriovým, byla tato památka, vzniklá nejspíše krátce po smrti Stránského, s velkou pravděpodobností zdrojem Praetoriových informací. Níže podáváme její text v českém překladě připojujíce na tomto místě jen několik nejnutnějších poznámek.

Originál začíná slovy: *Hospes, quicumque es, si Musarum hostis non es, huc oculos et aures verte...* a zachovává formu nápisného textu, na níž zde resignujeme. Autora, či spíše věnovatele tohoto textu, označeného iniciálami V. D. S. S. V., nepodařilo se dosud zjistit. Jak vyplývá ze zpráv, které uveřejnil Hrdina, nelze náš text pokládat za součást skutečného epitafu, který si dal Stránský zřídit již r. 1648. Zato nelze vyloučit eventualitu, že šlo o nápis pamětní. Jeho někdejší původní místo bychom musili hledat v těsné blízkosti

kosti toruňského gymnasia, ne-li přímo ve zdech tohoto ústavu.⁶⁾

* * *

(f. 1a) Poutníku, ať jsi kdokoli, nejsi-li nepřítel Mus, sem pohlédni a poslyš. Pohřbili jsme M. Pavla Stránského ze Zápské Stránky, muže, jemuž jméno dávají jeho vynikající spisy. Na tom je dosti. Žádáš přece snad více? Řeknu to prostě. Byl rodu vznešeného, vynikal nadáním, proslul vzdělaností, sotva se s ním mohl kdo měřit znalostí historie, byl znamenitým básníkem. Zaslouhuje si více, nežli může mu dáti Tvá zbožná vzpomínka. Než tu alespoň věnuj mu po zásluze a rád.

Aby zachoval věrnost Bohu, odešel se svými z České země, pod vládou římského císaře Ferdinanda II. žalostně zpustošené, v níž býval předním měšťanem, když se vzdal pozemských statků, jimiž jej štědrá boží ruka v hojnosti obdařila, a jako vyhnanec (f. 1b) prošel významnějšími městy v Německu. Ale když i tam zuřila válka a nemohl tam bezpečně žít, odebral se do Toruně, jež byla tenkrát útlukem exulantů.

A zpočátku jej hostil jen stateček poblíže Toruně, který si najal a kde také, pokud zde žil, strávil většinu let ve svízelné tělesné dřině a v trýznivém protivenství. Ale všechna ta bída, jakkoli těžko se snášel třeba jen podle jména, přece nemohla nikterak zkrušit tak skvělého muže. Vždyť nezlomen, přímo v příboji bouří, které se na něho houfně valily, začal se věnovat činnosti spisovatelské. Dokončil historicky věrné pojednání O státě českém. Dále vyvrátil tvrzení proslulého právníka Goldasta a zbavil svůj národ křivého obvinění, které on svaloval na jeho bedra. Pojednání O českých zákonech, které pro nepřizeň doby nemohlo býti vydáno tiskem, zanechal v pozůstalosti, aby bylo vytištěno, až nastanou příznivější časy (což věčný Bůh nechť ráčí učiniti).

Když se konečně svými spisy stal ve světě známý a když se s mnoha (f. 2a) učenci seznámil osobně, začal si získávat proslulost, a to hlavně u těch, kteří mají rozum na pravém místě. Proto jej radní obdařili měšťanským právem a přijali za svého. Poté si jej oblíbili inspektoři tohoto gymnasia a povolali jej od pluhu ke katedře, aby se věnoval učitelské činnosti na gymnasiu. Jak skvěle se osvědčil na svěřeném místě, mohou vyprávět vynikající, průměrní i poslední jeho žáci.

Chceš znát, co na něm bylo zvlášť velkého? Ctil Boha bez přetvářky, miloval náboženství, aniž to dával okázale najevo, vášnivě hájil českou svobodu, byl věrným občanem města Toruně,

jako závora bránil všem různicím, u svých kolegů ve škole požíval jedinečné úcty, byl pravým miláčkem přátel, toužil po čestně získané slávě, naprosto nelpěl na svém životě, pokud byl živ.

Běda tak zemřel! onen slavný oblíbenec Charitek, hlasatel Mus. Ty, poutníku, věz, (f. 2b) že tento svět je pro nás pouze zastávkou, nikoli bezpečným přístavem; je možno strávit v něm nějakou chvíli, nikoli přebývat trvale. Připravujeme se zde pouze k jinému životu, k němuž jsme přijímáni nikoli podle toho, jak dlouho žijeme, nýbrž jak jsme ho hodni. Teprve pak docházíme k oněm odedávna žádaným radostem. Vzdělávejme proto duši ve zbožnosti a víře tak, abychom ji beze strachu vypustili, až nadejde čas.

Odešel z tohoto života syt života i slávy, když naplnil 74 let, 8 dnů. Bylo mu útěchou v strastech, že viděl vnuka, syna své milé dcery, ženy slavného a o literaturu zasloužilého muže, M. Jakuba Gerharda, veřejného profesora tohoto gymnasia. My dodejme, že bude podle jeho přání dědicem vytříbeného vzdělání.

Odejdi, poutníku, a nebudeš-li moci napodobit znamenitého muže, vynikajícího historika, rozšiřuj jeho chválu.

Milému starci zřídil upřímně oddaný

V. D. S. S. V

POZNÁMKY

¹⁾ Např. Hermenegild Jireček, *Právnícký život v Čechách a na Moravě*, Praha — Brno 1903, str. 405n.; Jan Jakubec, *Dějiny literatury české I*, Praha 1929, str. 807—9 a str. 815n.

²⁾ V doslovu k svému překladu: *Pavel Stránský ze Zápské Stránky, Český stát. Okřík*. Praha 1953, str. 426nn, zvl. na str. 436n.

³⁾ *Listy filologické* 57 (1930), str. 133n. Srov. i *Knihopis*, před č. 15. 738.

⁴⁾ R. Heuer, *Thorn - St. Georgen*, Thorn 1907, str. 155.

⁵⁾ Kniha vyšla v Gdansku 1899—1900.

⁶⁾ Srov. slova na fol. 2a: ... Poté si jej oblíbili inspektoři tohoto gymnasia... (text: *huius gymnasii*). — Následující překlad se mnou četla A. Fialová, jíž děkuji za několik kritických podnětů.

RÉSUMÉ

De inscriptione Latina in honorem M. Pauli Stránský composita
Inscriptio Latina in honorem M. Pauli Stránský, historici clarissimi Bohemiae (1583—1657), ab amico quodam Torunii in Polonia occidentali composita in linguam Bohemicam vertitur.

J. Hejnic

Dva básnické listy Martina Rakovského

Za svojho pobytu vo Wittenbergu roku 1555 Martin Rakovský napísal okrem prekladu Proklovho spisu *De sphaera* a básne *O rakoch* aj dva básnické listy: Pavlovi Rubigallovi a Imrichovi Czanađimu. Oba listy sa zachovali v jedinom známom exemplári, nachádzajúcom sa v univerzitnej knižnici v Štyrskom Hradei spolu s vyššie uvedeným prekladom Prokla a s básňou *O rakoch*.¹⁾

O adresátovi prvého listu Pavlovi Rubigallovi sme pomerne dobre informovaní. Pochádzal z Kremnice a bol jedným z prvých uhorských študentov na univerzite vo Wittenbergu, kde sa zapísal už roku 1536.²⁾ Roku 1537 vydal vo Wittenbergu spis *Querela Pannoniae ad Germaniam* a o tri roky neskoršie pripojil sa k delegácii, ktorá išla do Carihradu žiadať sultána Sulimana o ochranu nad malým synom nedávno zomretého Jána Zápol'ského.³⁾ Po návrate odišiel znovu do Wittenbergu, kde roku 1544 vydal básnickú skladbu *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani*, do ktorej mu Melanchthon napísal úvodnú báseň.⁴⁾ Roku 1545 odišiel z Wittenbergu do Uhorska.⁵⁾ Snáď v spojitosti s obranou Uhorska pred tureckým nebezpečenstvom pomýšľal na cestu do Wittenbergu práve v čase, keď tam študoval Martin Rakovský. Chcel asi prostredníctvom Melanchthona získať nemeckých vladárov, pretože Melanchthonov vplyv na nich bol všeobecne známy a na druhej strane Rubigall tešil sa priazni Melanchthona, ktorý mu po skončení štúdií dal vynikajúce odporúčanie.⁶⁾

Rakovského básnický list, pozostávajúci z 13 elegických distichov, je predovšetkým oslavou Melanchthona. Staručký Melanchthon je mu Foibom, ktorý so sborom Múz sídli v polabskom Wittenbergu, je mu spevavou labuťou a zástancom svätej viery. Rakovský schvaľuje Rubigallov úmysel navštíviť staručkého priateľa a verí, že samo božstvo mu vniklo túto myšlienku. Uisťuje ho, že Melanchthon si ho váži a že mu svojim príchodom spôsobí radosť. No aj Rubigall sa zaiste poteší zo stretnutia s Melanchthonom a Rakovský jeho radosť prirovnáva k radosti Aenea, keď sa po úteku z Tróje stretol v Epire s trójskym princom, veštcom Helenom.⁷⁾ Na konci básne Rakovský prehlasuje, že v deň Rubigallovho príchodu obetuje Bacchovi obeť a že sa teší na šťastlivý deň stretnutia sa s ním.

Z básne cítiť tón priateľstva, ktorý prekvapuje, ak uvážime, že Rubigall bol od Martina Rakovského starší asi o dvadsať rokov

a že nemáme nijaké zprávy o ich predošlých stykoch. Je však možné, že Rakovský študoval aj v Kremnici, kde študoval aj František Révay⁸, syn turčianskeho župana, u ktorého Rakovského strýk Juraj bol kastelánom hradu Sklabine, a že sa v Kremnici Rakovský zoznámil s Rubigallom, ktorý v tom čase už bol uznávaným básnikom.

Nevieme, či sa uskutočnilo Rubigallovo stretnutie sa s Melanchthonom, a nevieme ani, či sa Martin Rakovský stýkal s Rubigallom po svojom návrate do Uhorska. O Rubigallovi však vieme, že bol po dlhé roky kráľovským úradníkom v Banskej Štiavnici a že sa osobne zúčastňoval na bojoch s Turkami pri obrane Krupiny a Dobrej Nivy.⁹) Vieme, že mu za jeho zásluhy Maximilián daroval majetky v Slovenskej L'upči, že ho menoval cisárskym radcom a kapitánom hradu Slovenskej L'upče^{9a}). Vieme ďalej, že keď sa mu Kremnica, ktorá sa pre vydržiavanie protitureckého vojska a pre požiar dostala do finančných ťažkostí, rozhodla v lete roku 1567 predať za 600 zlatých tri sesie v Karlovej v Turci a obidve stránky si vyžiadali súhlas od Maximiliána,^{9b}) tento im ho začiatkom roku 1568 vydal^{9c}). Keď však mali Rubigalla uviesť na tieto majetky, boli to medzi inými turčianskymi zemanmi aj Rakovskovci, ktorí protestovali. Protestoval síce Martinov brat Albert, ale protestoval aj v mene Martina.¹⁰) Rubigallovi sa v Karlovej usadili a so synom Pavla Rubigalla sa stretáme roku 1578 pri sporoch o pohraničné územie Valentovej.¹¹) Že sa však Martin Rakovský nevzdal nároku na majetky v Karlovej, svedčí aj list Martina Rakovského richtárovi a jurátom mesta Kremnice, v ktorom im odpovedá na ich ponuku predať mu tento majetok za 900 florénov. Odpovedá im, že je rád, že má takých susedov a že ak bojuje o svoje právo, robí tak preto, že nechce, aby mu to raz potomstvo zazlievalo a obviňovalo ho z nedostatočnej starostlivosti. Bol by však ochotný odkúpiť Karlovú, ale vraj len za jej skutočnú hodnotu.^{11a})

Adresát druhého básnického listu je menej známy. Podľa venovania bol pastorom v uhorskom podkarpátskom mestečku Szántó¹²). Ináč vieme, že v júni 1551 sa zapísal na univerzitu vo Wittenbergu¹³) a toho istého roku bol ordinovaný,¹⁴ z čoho možno usudzovať, že bol o štyri—päť rokov starší od Martina Rakovského. Zoznámili sa v Bardejove u Leonarda Stöckla).¹⁵

Rakovského list Imrichovi Cz nadimu pozostáva z 12 štvorveršových strof druhého asklepiadského systému a je významným

dokladom Rakovského príklonu k reformácii. Ak Ján Mišianik uvádza ako doklad Rakovského príslušnosti k reformácii jeho výpad proti mníchom,¹⁶⁾ túto príslušnosť možno podoprieť ďalšími a závažnejšími dokladmi. Niektoré z nich sa týkajú už Martinovho strýka Juraja Rakovského. Tento už roku 1552 spolu s Františkom Révayom, patronom turčianskych protestantov, prepadol faru v Sučanoch a tamojšieho farára v putách odviezol do Martina.¹⁷⁾ Neskoršie zabral farské majetky jednak v turčianskom Michale,¹⁸⁾ jednak v liptovskej Mare a vo Vlachoch.¹⁹⁾ Podobne postupoval proti katolíckym kňazom aj Jurajov syn Ján vo Zvolenskej.²⁰⁾ Aj Martinov brat Albert Rakovský zabral majetky patriace kostolu Všetkých svätých pri Ludrovej.²¹⁾ A o Martinovi máme zprávu, že po príchode do Turca a po usadení sa v Kalamenovej šíril protestantizmus v hornom Turci.²²⁾ V básni, venovanej Krištofovi Janovskému z Janovic a publikovanej v zbierke *Elegiae et epigrammata*, kritizoval celibát a pôst.²³⁾ No najvýraznejším svedectvom o jeho príslušnosti k reformácii je práve jeho list Czanadimu, ktorý je ostrým výpadom proti jezuitom.

Satan v poslednom čase zostruje boj proti kresťanom a ťažko ich stíha. Vedie vojnu tromi spôsobmi: pomocou Turkov, pomocou vysokých rímskych hodnostárov a pomocou školených jezuitov:

Nunc Turcas acuit, nunc fera praesulum
In nos ora aperit: mittit et impios
Doctores, gladios congerit et faces,
Imbelli exitium gregi.²⁴⁾

S touto myšlienkou sa stretáme aj u iných protestantských autorov. Tak Alexander Alesius v deklamácii *De restituendis scholis* píše: *Diabolus odio Christi incitat Turcas, Pontifices, impios reges denique omnia sua organa adversus Ecclesiam.*²⁵⁾ Čo je však u Rakovského nové, je jeho výpad proti jezuitom.²⁶⁾ Satan, aby boj proti nemu bol ťažší, vteluje sa do rôznych podôb sta mýtický Proteus. Nechce sa nazývať svojim pravým menom diabulitom, ale jezuitom. Tento jeho útok proti jezuitom bol reakciou na ich aktivitu, ktorú v tomto čase vyvíjali vo Viedni a začali vyvíjať v Čechách.²⁷⁾

Súčasná situácia by síce mohla viesť ľudí do beznádejnosti, ale Rakovský verí a jeho vieru posilňuje aj doterajšia božia ochrana proti nešťastiam. Verí, že ani Czanadi sa nedá zvikať vo svojej

viere, že nepodľahne jezuitským dišputérom, ktorí sa snažia pripraviť protestantskú cirkev o jej ovečky.²⁸⁾

Predposledná strofa je oslavou ich spoločného učiteľa Leonarda Stöckla, oddaného protestanta.²⁹⁾ V poslednej strofe Rakovský vyjadruje presvedčenie, že jeho list prispeje k utúženiu a sláve ich priateľstva).³⁰⁾

M. Okál

POZNÁMKY

1) Un. I. 10295, č. 2, E¹—E^a.

2) Foerstemann, *Album Academiae Vittebergensis*. Halis 1905, I, 163.

3) K. Hrdina, Husitika z rajhradského sborníku Rosinova. *LF* 1935, str. 23.

4) *Corpus reformatorum*, zv. V, str. 564.

5) *Corpus reformatorum*, zv. V, str. 750—751.

6) Tamže.

7) Porovpaj Vergilius, *Aeneis*, III, 294—505.

8) Archív rodu Révay, Korespondencia Fr. Révaya zo dňa 16. nov. 1548.

9) Michal Matunák, *Z dejín mesta Kremnice*. Kremnica 1928, str. 368 371.

9a) Archív mesta Kremnice, Fons 1, fasc. 4, č. 168.

9b) Tamže, Fons 1, fasc. 4, č. 163.

9c) Tamže, Fons 1, fasc. 4, č. 166.

10) Archív rodu Rakovských, č. 1128 (v UŠSA).

11) Archív rodu Rakovských, č. 1026.

11a) Archív mesta Kremnice, Fons 1, fasc 4, č. 212.

12) Ad pium, virtute et eruditione ornatissimum virum, D. Emericum Czaniadi, pastorem Ecclesiae Dei in oppido Pannoniae Zantho, cis Tybiscum ad radices Carpathi.

13) Foerstemann, *Album Academiae Vittebergensis*. Halis 1905, I, 266; J. L. Bartholomeides, *Memoriale*, str. 24.

14) G. Buchwald, *Wittenberger ordiniertenbuch*, Leipzig 1894/95, str. 75 (29. aug.).

15) Pozri nižšie.

16) *Antologia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava 1964, str. 326.

17) Archív rodu Révay, I 34 (v UŠSA). Porovnaj aj V. Bucko, *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostríhomskom do roku 1564*, str. 152—153.

18) Archív rodu Rakovských, č. 206; V. Bucko, *Reformné hnutie v arcibiskupstve do roku 1564*, str. 154; *Mikuláš Oldáh a jeho doba*, str. 145.

- ¹⁹⁾ Archív rodu Rakovských, č. 3701; V. Bucko, *Reformné hnutie...*, str. 167; *Letopis Matice slovenskej*, XI 1, 88; XI 4, 160—181, 201.
- ²⁰⁾ V. Bucko, *Mikuláš Oláh a jeho doba*, str. 131.
- ²¹⁾ St. Hýroš, *Lykava*, str. 169.
- ²²⁾ Archív rodu Rakovských, č. 1980.
- ²³⁾ Podobne v básni, venovanej Jakubovi Codicillovi.
- ²⁴⁾ *Ad Emericum Czanadi*, v. 5—8.
- ²⁵⁾ *Ph. Melanthonis cum praefationum in quosdam illustres auctores, tum orationum de clarissimorum virorum vitis*, t. II. Argentorati 1558, str. 524.
- ²⁶⁾ *Ad Emericum Czanadi*, v. 9—16.
- ²⁷⁾ Z. Winter, *Děje vysokých škol pražských*. Praha 1897, str. 43n.; *O životě na vysokých školách*, str. 116—117.
- ²⁸⁾ *Ad Emericum Czanadi*, v. 17—40.
- ²⁹⁾ Tamže, v. 41—44.
- ³⁰⁾ Tamže, v. 45—48.

RÉSUMÉ

Deux lettres poétiques de Martin Rakovský

Pendant son séjour à Wittenberg en 1555, Martin Rakovský écrit outre la traduction de l'oeuvre *De sphaera* de Proclus et le poème *Sur les écrevisses* deux lettres poétiques: l'une à Paul Rubigall et l'autre à Émeric Czanadi. Les deux lettres sont conservées dans l'exemplaire unique à la bibliothèque de l'université de Graz.

Paul Rubigall, originaire de Kremnica, fut un des premiers étudiants de la Hongrie à l'université de Wittenberg, où il s'inscrivit en 1536. En 1537 il y publia l'écrit *Querela Pannoniae ad Germaniam* et, trois ans plus tard, il se joignit à la délégation qui allait à Constantinople demander le sultan Soliman sa protection pour le jeune fils de Jean Zápol'ský, décédé récemment. Après le retour, il s'en alla de nouveau à Wittenberg et y publia, en 1544, le poème *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani*, introduit par un prologue poétique de Mélancthon. En 1545 il s'en alla en Hongrie. C'est peut-être en connexion avec la défense de la Hongrie menacée du danger turc qu'il pensait à faire le voyage à Wittenberg juste au temps où Martin Rakovský y étudiait. Il est probable qu'il voulait, par l'intermédiaire de Mélancthon, gagner les gouverneurs allemands, parce que l'influence de Mélancthon sur ceux-là était bien connue et, de l'autre côté, Rubigall jouissait des bonnes grâces de Mélancthon qui l'avait muni, après ses études, d'une excellente recommandation.

La lettre poétique de Rakovský à Rubigall, composée de 13 distiques élégiaques, est une véritable glorification de Mélancthon. Le vieux Mélancthon est pour lui Phoebus qui avec le choeur des Muses siège à Wit-

tenberg; il est pour lui le cygne chantant et le protecteur de la sainte religion. Rakovský approuve l'intention de Rubigall de rendre visite à son vieux ami et il croit que c'est le Dieu lui-même qui lui a inspiré cette idée. Il l'assure que Mélancthon l'estime et qu'il aura une grande joie de son arrivée. Mais Rubigall lui-même se réjouirait de la rencontre avec Mélancthon et Rakovský compare sa joie à celle d'Énée avec le prince Hélène en Épire. À la fin du poème, Rakovský déclare que, le jour de l'arrivée de Rubigall, il donnera un sacrifice à Bacchus et qu'il se réjouit à la rencontre avec lui.

On sent du poème le ton de l'amitié qui nous surprend vu que Rubigall fut au moins de vingt ans l'aîné de Rakovský et nous n'avons aucune nouvelle sur leurs rapports précédents. Mais il est possible que Rakovský étudia aussi à Kremnica et qu'il y fit connaissance de Rubigall qui, à ce temps là, était déjà un poète apprécié.

Le destinataire de l'autre lettre poétique de Rakovský est moins connu. D'après la dédication, il fut pasteur à Szántó, une petite ville subcarpathique en Hongrie. Ce que nous savons de lui, c'est que, au mois de juin en 1551, il s'inscrivit à l'université de Wittenberg et, que la même année, il y fut ordonné, par suite de quoi on peut juger qu'il fut quatre ou cinq ans le cadet de Martin Rakovský. Ils firent leur connaissance à Bardeyov chez Léonard Stöckel.

La lettre de Rakovský à Émeric Czanadi, composée de 12 strophes du second système asclépiade, est un témoignage de l'appartenance de Rakovský à la Réforme. Dans le dernier temps, le diable exaspère sa lutte contre les chrétiens. Il mène la guerre par trois voies: par les Turcs, par les hauts dignitaires romains et par les jésuites érudits. Le diable, pour que la guerre contre lui soit plus difficile, s'incarne dans des formes différentes comme Protée mythique. Il ne veut pas se nommer par son propre nom de diaboulite, mais par celui de jésuite. L'attaque de Rakovský contre les jésuites est, à ce temps là, quelque chose de nouveau. Elle fut une réaction à l'activité que les jésuites développaient à Vienne et commençaient à évoluer en Bohême.

La situation actuelle pourrait amener les gens dans un état de désespoir, mais Rakovský est plein de croyance et sa confiance est confirmée aussi par la protection manifestée jusqu'ici par Dieu contre les malheurs. Il croit que Czanadi ne se laissera pas ébranler dans sa croyance et qu'il ne succombera pas aux disputeurs jésuites qui s'efforcent de priver l'église protestante de ses ouailles.

La strophe avant-dernière est un éloge de leur maître Léonard Stöckel. Dans la dernière strophe, Rakovský exprime sa conviction que la lettre contribuera à l'approfondissement et à la gloire de leur amitié.

Za latinu socialistické školy

Opětne zavedení povinné latiny do některých našich škol všeobecně vzdělávacích nebylo dílem improvizace ani výsledkem snahy starých učitelů latiny ani zásluhou vysokoškolských profesorů, volajících po jazykovědné přípravě studentů. Svě konečné slovo neřekly ani kongresy klasických filologů ani metodické konference ministerské. Nebylo také třeba řešit zásadní otázky metodiky překladu nebo interpretace textu. Dlouhá doba, po kterou latina na školách vládla, zanechala po sobě i propracované osnovy i promyšlené metodické stati; učebnice latiny, postupně redukováné, vytvořily zásluhou tradici, kterou je nutno respektovat. Publikované výsledky porad odborníků (viz *Zprávy JKF* II 138n.) vyvolaly nebyvalý zájem veřejnosti (o tom např. stati v *Lit. novinách*), podporovaný ostatně moderními překlady z antických literatur i inscénacemi dramát.

Rozmanitost názorů, tu dokumentárně, tu zase jen temperamentně pronesených, neusměrní ani žádná úřední autorita ani sebeverzírovanější metodik; ještě méně podeprou ten či onen názor autoři učebnice. Nejprostším kritériem budou nakonec střízlivé možnosti školské praxe a nejpovolanejším soudcem poctivý učitelský praktik a jeho průměrně interesovaný žák. My, kteří pamatujeme i období vysokého kultu latiny i dobu hlubokého nezájmu o ni, můžeme už nyní po nové dvouleté zkušenosti říci slovo k polemickým nejistotám o smyslu latiny jako všeobecně vzdělávacího předmětu.

Teoretické stati (počítajíc v to i osnovy a metodické pokyny k nim) a odbornické přednášky řešily úlohu latiny v dnešním systému výuky a výchovy v podstatě v trojím smyslu. Úvahy prvních vycházely z otázky vztahu dnešní socialistické doby k antice a hleděly dokumentací úzké a oživlé kontinuity kultur posílit význam latiny jako historické disciplíny plné zajímavostí docela aktuálních. Druzí — zastánci dvanáctiletky jako přípravky na studia vysokoškolská — ukládali latině charakter medicínsko-právnícko-filologický i přírodovědný. Třetí neuznávali žádné specifikum latiny v řadě předmětů všeobecně vzdělávacích, promýšleli mezipředmětové vztahy a přičítali latině tradičně uznávané přednosti ve výcviku logického myšlení gramatickými abstrakcemi. Přívrženci osvědčené „aurea mediocritas“ vybírali z článků i přednášek, ukazující na metodické úspěchy zdravotnických škol, vysokoškolských lektorských kursů i jazykových škol moderních řečí. Byli i mezi samými latináři zastánci zachování nepovinné latiny, protože soustřeďovala opravdové zájemce o předmět.

Praktické zkušenosti těchto dvou let nově zavedené latiny sotva mohou přinést něco objevného. Avšak hlasy praktiků vyznívají v každém směru střízlivěji než názory teoretiků dosud publikované.

Příčiny, pro něž v minulém a v tomto století latina (a s ní řečtina) na starých gymnasiích dominovaly osmi a šesti týdenními hodinami, dnes už pominuly. I když současné publikace a konference odborníků dovedou přesvědčivě dokumentovat souvislost kultury našeho věku s řeckořímským světem (např. Boreckého *Antická kultura* 1961), přece jen se ukázaly tyto argumenty slabými pro konečné přiznání dvouhodinové existence povinné latiny. Vždyť už starší učení obhájci latiny s úsilím sledovali vlivy antiky v naší literatuře (prof. Hýsek), v právní kultuře (prof. Sommer), dokonce dokazovali modernost antického lékařství (prof. Schrutz v zapadlé už příručce „Co nás pojí s antikou“ z r. 1925). Mnohem skeptičtější vyznívala duchaplná stať A. Nováka (Čsl. vlastivěda VII z r. 1928), dokazující např. analýzou tvorby Vrehlického, že se antický svět jen pokoušel proniknout k nám svým uměleckým a myšlenkovým vlivem. Poučnější býval a je pro školského praktika názor Macharův o klasických jazycích a jeho osobní zpověď v Konfesích literáta, dnes už málo čtených. Suchopárné a nudné hodiny latiny vychovaly v něm odpor ke škole vůbec, životní zkušenost a kulturní rozhled i nacionální boj ho jako dospělého ke školním klasikům vrátily.

Historik práva je si dnes vědom dobové ohraničenosti významu římského práva; svou obdivuhodnou propracovaností a důsledností se stalo základem otrokářské říše; má svůj význam — a to především pro výchovu logiky právníckého myšlení —, ale socialistický právník odsunuje jeho zásady do mezí vývoje práva a státu (tak kniha Turečková, *Světové dějiny státu a práva ve starověku*, 1963; kniha M. Bartoška, *Římské právo a socialistická společnost*, 1966, si vůbec neklade otázku latiny). Dnešní lékař se možná podivuje anatomickým a dietetickým znalostem starověkým, ale sotva se už bude poučovat u Hippokrata. Tak i česká architektura antického nebo renesančního stylu je pro nás popravdě kuriozitou podivuhodné krásy; ale ani její hodnota ani početnost budov nesnesou srovnání se zeměmi, kde byla antika domovem.

Těchto několik střízlivých zřetelů sotva lze vyvrátit opačným názorem mnohých našich kulturních historiků a věří se jim tím méně, čím více jsou bývalými „klasickými filology“. Zkušenosti těchto posledních dvou let s povinnou latinou na školách znovu nutí důrazně varovat před nebezpečným anachronismem vracet se me-

chanicky do dob idealizace antiky. Heslo na metodických poradách pronášené: „vyprávět, vyprávět, vyprávět!“ zavádí neblahý extrém „kulturní“ latiny, jenž by mohl ohrozit i její existenci.

Především nelze zakládat poučení o antickém světě na ničem jiném, než na četbě textu (v krajní nouzi i v pouhém překladu). Nikdy se nesmí stát latinář jenom dějepiscem nebo zeměpisce, jen archeologem nebo jen literárním historikem; popíral by sám nutnost jazykového studia latiny a dával by za pravdu těm odpůrcům, kteří chtějí nahradit latinu výukou v dějepise nebo v češtině kapitolami ze světové literatury. Vždyť dvouhodinovka dává malé možnosti literárně historických a obecně kulturních výkladů. Učitel se musí v základě omezit na věcné objasnění obsahově hodnotných vět a krátkých úryvků co možná autentických, jež nevyhnutelně nutně obsahuje kvalitní učebnice. Ztroskotál před námi latinář, který odložil cvičebnici a dal se unést nadšeným výkladem o kráse Parthenónu. Takový latinář přivyká lehkosti metody, zapomíná na svůj úkol úsilně (a přitom také zajímavě) podávat jen výhledy dost skrovné do toho či onoho úseku antické vzdělanosti a tvořit z nich jen pozvolna syntézu filologicky a dokumentárně podloženou. Takovýto poctivý a pomalý latinář-lingvista nijak nikdy nepotlačoval velké výchovné možnosti předmětu: mnohem spíše je opomíjejí dnes mladí a nezkušení nadšenci nebo suplující učitelé moderních jazyků (či dokonce nefilologové doplňující si úvazek). Snadno se dávají svést „zájmem“ žáků, který se mnohem raději obrací k výkladu o kráse textu a jeho obsahu, než k namáhavému studiu jeho gramatické struktury. Zkušeni staří latináři, pokud ještě žijí a učí, mnohem úspěšněji s žáky latinu studují, než o latině krasořeční.

Druhá skupina dnešních latinářů zavádí jiný, dost nebezpečný extrém. Praktikují snahu zvládnout především velkou část terminologie odborné, jako přípravu na fakultu lékařskou či právnickou nebo ke studiu biologie. Ani tu nestačila a nestačí dvouhodinovka, aby pěstovala odborné názvosloví odtržené od věcného výkladu. Je možno ovšem mezi jiným překládat také výrazy: *obligatio, ususfructus, vindicatio*, nebo: *macula, infarctus, cor pulmonale*, nebo: *herba, flores, radix*. Ale žádný středoškolský latinář nemůže být současně juristou a lékařem a botanikem, aby mohl poctivě zbavit vysokoškolské učitele jejich starostí se studenty neznalými latiny. Mnohem spíše by si měli středoškolští latináři všimnout pozoruhodných metodických úspěchů, jakých dosáhli na vysokých školách lektorů (viz o tom stať Bejlovcovu ve *Zprávách JKČ VI 3* nebo Kábrtovy články

v časopise *Cizí jazyky ve škole*, nebo i můj výklad v *Časopise českých lékařů* 1967/23). Právníckou latinu lze do té míry zaměřit na fakultě na „základní“ specifikované učivo, že studenti čtou Gaiovy *Institutiones* už na počátku druhého semestru a že stačí na mnohé stati z *Corpus iuris* (o tom můj článek v časopise *Vysoká škola* XIV 8). Studenti medicínské fakulty olomoucké provedou na konci druhého semestru lexikální a gramatický rozbor této diagnózy: „*status post contusionem genus dextri cum laesione ligamentorum cruciatorum et menisci lateralis*“ a přeloží z češtiny: „střelná rána do prsou s poškozením míchy“ i celý složitý recept (viz zprávu St. Sedláčka *Cizí jazyky* VI 2; tamtéž popis metodického postupu). Historikové filosofické fakulty čtou velmi brzy lehké kapitoly z *Vita Caroli* a dějepisci umění stačí dost dobře na text nesnadných *Carmina Burana*, pracuje-li metodik záměrně k takovému cíli (viz ZJKF VI 3 186 n.) Vysokoškolské *Učební texty pro kursy latiny* (Kábrt-Kamínková-Kucharský) i učebnice (Janda-Kamínková-Kucharský-Quitt) jsou specificky zaměřeny historicko-lingvisticky a ukazují, že úspěch s úzkým vymezením potřebného učiva v latině odbornické se dostavil.

Ale dvanáctiletka s povinnou latinou si uložila cílů mnohem víc a mnohem rozmanitějších. Z jasných důvodů se nemůže omezit ani soustředit jen na přípravu vysokoškolskou. Ukázalo se však v praxi, že střední škola stačí v základu překládat a vykládat jednoduché termíny technické; dovede také svěřit jejich výklad mezipředmětovým vztahům, např. s biologií, ale nic víc. Přitom nelze cenit úspěch podle počtu namemorovaných termínů, nýbrž mnohem spíše podle vypěstěné schopnosti výraz gramaticky analyzovat znalostí významu základu slova, systému prefixů a sufixů, etymologizováním.

Zdá se tedy po dvouleté nové zkušenosti, že latina musí obhájit své místo mezi ostatními předměty svým všeobecně vzdělávacím obsahem jazykovým; zvládnutí jejího gramatického systému se ukazuje největším přínosem, výcvik logického myšlení na gramatických abstrakcích (jež prý jsou složitější než matematické) zůstává právě v dnešní soustavě předmětů její doménou; takové požadavky na latinu klade též článek J. Hány (v *Cizích jazycích* 1966/67, 444n.).

Měli by tedy nejspíše pravdu latináři třetí skupiny. Zvládnutí tvarosloví, základů syntaxe a omezeného počtu frekventovaných výrazů — to je cíl, na který stačí dva či půltřetího roku dvouhodinové latiny. Solidní výuka v gramatice se toho času jeví nejnaléhavější potřebou všeobecně vzdělávací školy; latina zůstává celou svou povahou i metodikou zárukou splnění tohoto úkolu. Nikoliv

teorie, nýbrž dlouholetá i nová zkušenost nás přesvědčila, že latinu nemohou suplovat jazyky moderní, nemají-li se samy minout svého cíle. Gramatická abstrakce chyběla po léta nejen ruštinářům, ale dokonce i matematikům (viz V. Knichal *Matematika ve škole* XV 6 o logice myšlení. Za několik let-absence latiny potvrdily se počáteční obavy češtinářů, že mateřský jazyk nestačí být poslední baštou gramatiky, ježto předmět má mnoho úkolů jiných: a to ještě ani ne-
tušili výkyvy, jichž nezůstala ušetřena ani mluvnice češtiny na škole.

Je s podivem, že se dosud žádná metodická stať vážně nezamysla-
lila nad vysokým — a dnes už nedosažitelným — cílem, jakým je
četba, tj. překlad a všestranný rozbor klasické beletrie. Moderní
jazyky rozumně a střízlivě už neusilují dostat se k básním Goetho-
vým nebo Hugovým, ba ani ne k mnohem snazším prozaikům těch-
to jazyků. Obšrná učebnice *Angličtina pro pracující* obsahuje je-
několikařádkové úryvky např. z Marka Twaina, a to ještě jen v rá-
mci doplňkové četby. Radikální redukce souvislých ukázek ruských
autorů pomohla konečně k větší efektivnosti výuky v ruštině. Češti-
náři fakticky vypustili nebo aspoň omezili četbu a výklad autorů
starších, bojíce se nesrozumitelnosti veršů Kollárových, ba i Čecho-
vých, také Vrchlického, dokonce i Máchových. Zatímco nejvyšší tří-
da dvanáctiletky se obšrněji zabývá jen deseti autory českými, je
přípraven pro tuto třídu plný počet dvanácti klasiků latinských, již
spolu mohou závodit v obtížnosti (*Latina pro I.—III. ročník SVVŠ*,
Špaňár-Ketner-Pech). Ze starší české literatury se čtou v hodinách
češtiny vlastně už jen dva (Hus a Komenský) — latina nabízí tři.
Česká čítanka neobsahovala nikdy nějaký staročeský nápis radnič-
ní, ale latinská učebnice jich má celý oddíl. Kosmovu *Kroniku*
v překladu sotva čtou nejhrolivější žáci, Balbína znají jen z doslechu
a výklad o humanistických básních Hasištejnského je rovněž dávno
rozumně vypuštěn. Je při srovnávací úvaze naděje, že budou naši
absolventi dvouleté latiny číst *Chronica Bohemorum* v originále a
De urbe Praga v původním znění? Našeho studenta sotva dostáváme
v tísní časové k četbě Tyla, ale v latině má číst Plauta; z Palackého
Dějín pozná i pilný student sotva ukázkou o smrti Husově, ale v lati-
ně mu předkládáme vedle Caesara ještě Sallustia, ještě Livia, dokon-
ce i Tacita, který stručností stylu i filosofickou hloubkou činíval
potíže nám oktávánům po osmiletém šestihodinovém studiu latiny.
Překládat jemnosti lyriky Catullovy náleží umělci, nikoliv začáteč-
níku, který sotva prošel tvaroslovím. Demonstrovat na několika
nesmírně těžkých verších z Lucretia jeho materialismus — to je

falešná iluze. Vergilius a Horatius jsou umělci tak složití, že se je kandidát klasické filologie naučí chápat teprve v posledních semestrech svého vysokoškolského studia, a to ještě na základě subtilní znalosti řečtiny. Odkud tento balast přeexponované „četby“, jenž se může stát existenci latiny na SVVŠ osudným?

Zůstává platnou zásada, že text, co možná autentický, je východiskem i cílem výuky, jako za všech dob existence latiny na škole. Jenže jen osmi- nebo šestihodinová latina týdenní směla položit obtížný styl a jazyk klasika jako prius; podle úrovně uměleckého podání Ovidiova a Vergiliova byl konstruován obsah a rozsah učiva v osnovách času rozkvětu gymnasií. Nové a dnešní osnovy latiny určily jedině správně vymezený a zvládnutelný počet slov a obrátů, poučeny zkušeností metodiků jazyků moderních. Je to 1200 základních výrazů rozvržených na tři roky. Ale kde zůstala tato nanejvýš správná zásada, když s tou prachudou slovní zásobou má student či spíše učitel stačit na četbu (či samozřejmě výběr) z osmi až dvanácti (event.patnácti až jedenadvaceti) autorů převzatých mechanicky z osnov a čítanek idylických časů domény klasických jazyků? A jsou to klasici bohatosti slova a slohové elegance věty, jsou to ukázky z historických spisů vedle řečí a filosofické prózy, jsou to komedie vedle vážného eposu, jsou to lyrické básně vedle stylisticky složitých listů, je to starodávná latina vedle středověké, nápisy a lékařská próza nauková; v čítance jsou nabízení autoři, jež jsme nikdy nepředložili ani maturantovi klasického gymnasia, ba kteří se nezkoušeli ani u státnic (Cato, Jacobus Jacobaeus, Matthias Belius). Ovšemže je to jen nabídka k výběru pěti nebo šesti. Ale kde nalézt tu kouzelnou matematiku, abychom na toho či onoho svérázného virtuóza slova a vládce myšlenky a půvabu citu vynaložili s úspěchem doslovného a toporného překladu těch několik desítek známých slov, když i dobrý znalec latiny vypíše z jediné ódy Horatiovy na dvacet nových nezvyklých výrazů? Nedovedeme si také představit onen přemet průměrně pilného žáka, který ve druhé třídě s námahou slepuje překlad primitivní cvičné věty o devíti slovech, do třídy třetí, kde ho má čekat například klenutá řečnická perioda Ciceronova. Co jiného může psychicky následovat, leda pocit zbytečnosti dvouletého snažení? Co jiného může volit učitel než citaci uměleckého volného překladu daného místa? Získáme zájem žáka pro latinskou beletrii jeho vlastní kostrbatou slepeninou překladu, k němuž se dopachtil řešením mluvnických nesnází a ustavičným pátráním ve slovníku?

Nechtěl bych po těchto dvouletých nových zkušenostech navazovat na latináře, který si nevytkl cíl mnohem skromnější, který nepřekládal hodně dlouho jen jednoduché sentence, který nezačal výkladem vžitých českých slov latinského původu a nezůstal na nich při každé příležitosti. Jestliže dnes ve druhé třídě ztroskotáváme na krátkém nápisu ze staroměstské radnice, nesmíme být nedočkaví souvislého autentického textu Liviova a musíme odkázat poctivě do světa iluzí ovidiovský verš. V zájmu existenční oprávněnosti latiny je třeba radikálně zrevidovat a redukovat počet i jména dosažitelných klasiků, jež snad jen ten nejhorlivější student dnešní dvanáctiletky zvládne v krátkém původním kontextu. Třída jako celek pochopí jen citáty z klasiků, jak je stačí vybrat cvičebnice. Na učitelé bude, aby vložil jejich moudrost, přiblížil jejich kulturní cenu zájmu dnešní mládeže, a co je nejtěžší — spongoval jim pochopení slohové krásy celku, z něhož byly jako ukázky nešetřně vytrženy. Metodikům latiny nezbude než se vzdát polemik o počet zvládnutelných slovíček; raději musí jasně operovat pojmem receptivního osvojení výrazů a pasivní znalosti jazyka, která vytváří metodickou převahu latiny nad moderními jazyky. Autoři učebnice musí ovšem přístup k dikci klasiků promyšleně připravovat, aby přechod k souvislé četbě byl nenáhlý. Cvičebnice, neplánující frekventovaný slovníkový materiál a formulující do poslední lekce jen školácké obměny vymyšlených „vět“, vytváří propast mezi žákovskou cvičnou latinou a uměleckým slohem klasiků.

Je nutno také znovu odmítnout ty metodiky, kteří by chtěli četbu klasika zpřístupňovat jen násilnou úpravou textu i za cenu znetvoření jazyka samého. Existovaly za první republiky učebnice, jež se vůbec vyhýbaly nesenázím gramatiky tím, že autor konstruoval prosté bezgramatické větičky z jednoduchých a stále stejných slovíček, přičemž mu dokonce takové formulace tvořili sami žáci. Existovali metodici, kteří místo kovově znějících vět klasika pravého puncu vytvářeli samorostlé parafráze a moderní slohové varianty bez konjunktivů a participií. Jiní poctiví milovníci latiny soustředili ve cvičebnici české věty souzvučné s latinou typu „moucha bzučí na okně komory“, potírajíce tak názor, že latina je ke studiu těžká pro své gramatické odlišnosti od češtiny. Jiní tak zapomínali na text autora, k němuž měli každým výrazem směřovat podle zásad o frekvenci slova, že rozhovnovali slovní materiál o služky a čápy, hrdličky a supy, zajíce a myši, lana a podloubí. I ve výuce latiny je zajiště nutno začínat a operovat s umělými cvičnými krátkými

větami: avšak je nutno s nimi přestat, a to mnohem dříve než v jazyce moderním; v latině nemůže cílevědomý učitel vymýšlet hovorové obměny typu: „Doufám, že koupím knihy Sibylliny“, nebo i „učiteli, buď spravedlivý k pilným žákům!“ Podrobnější analýza méně zdařilé hodiny objeví dosud překvapivé množství těchto zastaralých a časově náročných materiálů a metodických omylů. Výklad nového gramatického učiva bývá často aplikován jen na několik obsahově nicotných cvičných variant, aniž se cvičebnice nebo aspoň latinář sám pokusí o překlad autentické excerpované věty, pro niž vlastně onen gramatický jev vysvětluje a jež také např. ono participium vhodně obsahuje. Vyskytne-li se potom onen metodický promarněný tvar v četbě, dá se čekat, že bude pro žáka novum. Jedině z charakteru jazyka a z promyšleného respektování větné struktury mohou vycházet metodické myšlenky; žádný jazyk se nepodřizuje metodickým potřebám školy a časové tísní hodiny. (O tom zejména stati A. Wolfa v metodických příručkách ke cvičebnicím.)

Sebebystřejší metodik nezachrání latinu — ve snaze o snadnější zvládnutí klasiků a o zajímavost četby — před známou a obávanou nutností gramatické analýzy textu, a to od samého začátku studia. Kdybychom mluvnické obtíže, jež tkví v samé povaze latiny, uměle odsunovali do vyšší třídy, vyvolá tento záměr ve školní praxi trojí eventualitu: buď se četba klasiků v poslední třídě stane starou a nenáviděnou honbou za konjunktivy a gerundivy; nebo bude třeba číst Livia s vykastrovanými konjunktivy, Sallustia bez participií, Cicerona jen v hlavních větách; anebo budou žáci po dvouletém studiu latiny odměněni za všechnu tu zbytečnou práci čtením překladů, filmy a diapozitivy, budou estetizovat a kritizovat, filosofovat o antice a chválit její kulturu. Na víc totiž nebudou stačit. Ale to mohli dělat hned v prvním roce i bez znalosti latiny. Takhle to tvrdí dávno největší nepřátelé latiny a musíme si dát pozor, abychom se nepromyšlenou formulací cíle povinné latiny a snahou falešně ji zpopularizovat, neocitli v jejich táboře.

A protože i osnovy doporučují ve výuce „ohled na věk a zkušenosti žáka“ a protože jsme mohli sledovat také dvouletou latinu (nepovinnou) na střední škole pro pracující, je poučné i toto specifikum.

Poměrné úspěchy se dají vysvětlit jednak existenčním zájmem posluchačů, jednak mentální a životní vyspělostí, především však cílevědomým zaměřením k určitému úseku práce, byť rozmanitému. V tom smyslu lze nazvat omezením na „základní učivo“, pracujeme-li ve skupině se zaměstnanci nemocnic a lékáren (s možností

číst diagnózy a recepty), můžeme-li se zabývat překládáním listin (s archiváři a úředníky advokátních kanceláří), vykládat něco z terminologie botanické (se skupinou zahradnických mistrů), číst středověký text (s novináři znalými jednoho románského jazyka). Protože ani při této diferencovanosti nemůže jít studium do odborné hloubky, zůstává i tu základem systematická gramatika tvaroslovná, kterou je nutno zbavit spleti perfekt i existence plusquam-perfekta i futura druhého. Překládáme ovšem jen z latiny do češtiny, nikoliv naopak, odlehlému tvaru dáme povahu lexikální, stejně tak jako většině spojek. Dost dlouhá zkušenost (také na fakultách) prověřila, že lze rozumně a na pravém místě zredukovat složitost latinské skladby a ušetřit tak vpravdě téměř rok na úvod do užité latné prózy, také do beletristů, ovšem jen lehkých prozaiků. Posluchačům, kteří se do latiny dobrovolně přihlásili, není třeba sugerovat zájem časově náročnými historicko-archeologickými výklady.

Zvláště poučné jsou konečně dlouhé zkušenosti latinářů na středních školách zdravotnických. Byly publikovány a rozpracovány v učebnicích (viz např. mou recenzi v *Cizích jazycích* II 7). Konkrétní směrnicí je poctivě přiznání, že v prvním ročníku musí mít latina také ráz obecně gramatický. Nutí k tomu slabá jazyková příprava žákyň i nutná perspektiva lingvisticko-spekulativní, aby bylo možno ve druhém ročníku zvládnout nesmírné množství odborných termínů latinsko-řeckých. Bez vypěstění jistoty ve tvoření pádů, plurálů, vazeb, kompozit, bez uvědomělé práce se sufixy a prefixy hroutí se každé úsilí odborného zaměření. Teprve po čase se může stát latinář platným pomocníkem učitele anatomie a patologie, farmakologie a speciálních disciplín. Učebnice těchto nauk (zvláště např. Valachova *Patologická anatomie a fyziologie*) jsou na první přčtení těžkým problémem i pro hodně zkušeného a všestranně vzdělaného slovníkáře se starou aprobačí latina-řečtina. Nikde na škole není tak nezbytná koordinace latiny se všemi odbornými předměty; časový plán tu musí být vypracován společně pěti odborníky. Každá žákyň (a každý posluchač medicíny) potvrdí, jaká je dřina v mechanické memoraci knižní nomenklatury bez lingvistického porozumění, bez názoru v atlase latinsky popsáném, bez schopnosti etymologizace. Latinskou gramatikou se zredukuje obtíže medicínského studia, troufám si tvrdit, na dvacetinu. Tak aspoň vyšel můj opakovaný pokus konaný každý rok ve dvou paralelkách, třídy asistentek s latinou a dietárek bez latiny, na pražské zdravotnické škole. Osvojování faktické a potenciální jde vedle sebe a je snad

v určité míře potvrzením formální ceny studia latiny. Také na zdravotnické škole zůstává úkolem latináře naučit především jazyku, vlastně dvěma jazykům současně (i základům řečtiny; přitom není třeba činit veliký rozdíl ani příliš rozlišovat metodický postup; viz o tom také stať J. Hory ve *Zprávách JKF*, 1. c. str. 160n.)

Nároky na učitele latiny socialistické školy nesmírně vzrostly. Je třeba poznat, kterými metodickými zásadami nelze hnout a kde je třeba nově tvořit ve shodě se změnou možností. Má-li mít dnešní učitel latiny radost z úspěšné práce a sugerovat zápal pro svůj předmět, je nutno zbavit latinu zastaralého balastu, odklidit nános metodických omylů a také se nebát přiznat k cíli níže položenému, ale poctivě dosažitelnému.

P. Kucharský

RÉSUMÉ

Pour le latin de l'école socialiste

L'auteur examine les résultats de l'enseignement du latin obligatoire introduit de nouveau dans les écoles secondaires. On ne peut pas admettre la répression du fondement linguistique dans les études du texte même, authentique et extrait des classiques originaux autant que possible. On ne peut pas de même remplacer l'analyse grammaticale par des explications concernant la culture antique quoiqu'elles soient intéressantes. Aussi bien le latin de l'école secondaire n'a pas son devoir unique et principal dans l'introduction dans les termes techniques de la médecine, des droits, des sciences naturelles. On doit enseigner les élèves pour qu'ils sachent penser philologiquement; il faut cultiver leur faculté mentale plus que ramasser des vocables ou des règles. C'est pourquoi il est aussi nécessaire réduire le nombre des auteurs des belles-lettres latines. Le livre d'enseignement actuel, traduit de la langue slovaque, ne peut pas satisfaire nos exigences mentionnées ci-dessus. Si l'on simplifie la grammaire, si l'on réduit les formes inutiles et moins fréquentes, on parvient à la lecture des auteurs spécialistes, beaucoup plus faciles, selon l'expérience méthodique des maîtres-lecteurs de nos universités. Dans les écoles secondaires pour adultes on peut limiter le latin en égard à la profession des élèves. Mais en aucun cas on ne peut renoncer au système de la grammaire élémentaire, même dans les écoles pour les infirmières où on enseigne le latin médicinal avec les fondements du grec. Le latin ne doit pas perdre son caractère de l'objet cultivant en général et universellement pour les études et pour la vie pratique. Le but de l'enseignement de nos jours est assez modeste pour devenir accessible.

Archeologie z letadla

Pod tímto názvem byla dne 23. srpna 1967 v Národním muzeu v Praze otevřena výstava souboru leteckých snímků archeologických nalezišť a záběrů ilustrujících moderní archeologické výzkumné metody používané při pozemním průzkumu. Návštěvníkům, kteří měli o téma výstavy hlubší zájem, byl k dispozici cyklostylovaný výklad K. Neústupného, který ukázal na význam letecké fotografie i moderních technických metod jak pro systematické vyhledávání nových nalezišť, tak i pro hlubší poznání již známých archeologických objektů.

Jak naznačuje název výstavy, bylo jejím těžištěm osvětlení významu leteckých snímků terénu pro archeologický výzkum. Na vynikajících záběrech pořízených převážně v západoevropských zemích si mohl návštěvník ověřit vysokou úroveň současného leteckého archeologického průzkumu. Zvláště instruktivní byly vystavené barevné záběry, z nichž jsou přednosti leteckého snímkování terénu patrné mnohdy jasněji než na černobílé fotografii.

Vystavený materiál byl roztržiděn podle věcného historického hlediska na skupinu pravěkou, etruskou, keltskou, římskou a středověkou, v níž se těžiště většinou přenáší na otázky urbanistického charakteru.

Snímky byly vybírány podle zcela správné zásady *non multa, sed multum*. Francouzské ministerstvo zahraničí, které našemu Národnímu muzeu výstavu zapůjčilo, vybralo záběry skutečně reprezentativní a natolik průkazné věcně, že musely být jasné většině návštěvníků. Francouzská strana pracovala k prospěchu věci i s cizím materiálem: na řadu záběrů mělo publikační právo Zemské Rýnské muzeum v Bonnu.

Při výběru vystavovaných snímků bylo možné vzít v úvahu ještě tyto dvě věci: Snad by bylo prospěšné uvádět soustavněji i starší snímky z doby, kdy se teprve začínalo s jejich využíváním pro archeologické cíle, aby návštěvník výstavy měl představu, jak velkého technického pokroku se podařilo i na tomto poli dosáhnout. Na druhém místě bylo třeba vzít v úvahu okolnost, že dokonalost vystaveného materiálu může u diváka vzbudit nesprávný dojem o nenáročnosti a jednoduchosti archeologického vyhodnocování leteckých snímků. Proto bylo třeba uvést aspoň jako příklad i takové záběry, z nichž jsou patrné těžkosti této práce.

Splnila-li část výstavy věnované letecké fotografii ve službách archeologie své poslání, nelze to podle mého názoru říci v plné míře o snímcích, jež mají ukázat možnosti moderních technických metod a zařízení při archeologickém výzkumu: protonového magnetometru, Lerichio periskopu a fotogrammetrie. Jejich závažnost i složitost by si vyžadovala více místa, snad i zvláštní výstavy, aby se z nich nestala okrajová záležitost, jako tomu je při jejich zařazení do výstavy Archeologie z letadla.

Zájem, který jmenovaná výstava vzbudila, je podnětem k úvaze, zda by nebylo prospěšné seznámit celou naši širší veřejnost s danou tematikou ve vhodně a přístupně publikaci. Kniha Raymonda Chevalliera, *L'avion à la découverte du passé*, Paříž 1964, by se svou formou i obsahem mohla uplatnit v českém překladu.

J. Burian

Nové encyklopedie z oboru věd o antickém starověku

V záplavě encyklopedických příruček z různých vědních oborů, které jsou vydávány po druhé světové válce, mají svůj podíl, a to ne právě nepatrný, i vědy o antickém starověku. Jen v šestiletí 1961—1966 vyšlo pět encyklopedií antiky v německém jazyce, o nichž souhrnně referoval J. Irmischer¹, jako šestou mohl ještě připojit první vydání encyklopedie Löwe-Stolloy z roku 1966 (sr. níže). Německá věda si tedy i nadále uchovává v této produkci své prvenství opírající se o mnoholetou tradici; základní encyklopedické dílo v oboru klasické filologie Pauly-Wissova aj., *Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vydávané v novém zpracování od r. 1894, zpěje pod vedením Konrata Zieglera k svému zakončení; po válce vyšly tyto svazky: XVIII, 3 (1949), XX, 2 (1950), XXI, 1 (1951), XXI, 2 (1952), XXII, 1 (1953), XXII, 2 (1954), XXIII, 1 (1957), XXIII, 2 (1959) XXIV, 1 (1963); z druhé řady (R—Z): VII A, 2 (1948), VIII A, 1 (1955), VIII A, 2 (1958), IX A, 1 (1961); Supplementband VIII (1956) IX (1962), X (1965), chybějí ještě hesla začínající písmenem X—Z. Také v anglické odborné literatuře se objevilo několik nových encyklopedických příruček, které se však — kromě solidního a poměrně obsáhlého Oxfordského slovníku (*The Oxford Classical Dictionary*), poprvé vydaného ovšem již r. 1949 (přetisk r. 1950, 1953, 1957) — omezují na tematiku literární. Ve francouzské literatuře zůstává stále základním dílem encyklopedické povahy Daremberg-Saglio-Pottier, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris 1873—1919, dílo

jistě nesmírně užitečné, zejména pro podrobné informace z tzv. reálií, ale bohužel již značně zastaralé. Ještě chudší zeň skýtají v tomto ohledu odborné literatury národů slovanských, mezi nimiž tvoří jednou čestnou výjimku klasická filologie polská.

Všimněme si tedy nyní blíže některých nových encyklopedií, které jsou dostupné v knihovnách našich akademických ústavů a universitních kateder a z nichž některé by neměly chybět ani v učitelských knihovnách SVVŠ, kam se latina po několikaleté přerývce nedávno ve skromné podobě vrátila a kde nyní statečně zápasí nejen s malým počtem hodin, nýbrž i s nedostatkem základních moderních příruček. Nepůjde nám přitom o kritický rozbor, který by si vyžádal mnohem většího prostoru, nýbrž pouze o informativní bibliografický přehled; pokud byly některé z těchto slovníků v odborné literatuře již zrecenzovány, odkazujeme na tyto recenze. Stranou ponecháváme encyklopedická díla zpracovávající antickou mytologii, jichž vyšlo v nedávné době rovněž několik a která by si zasloužila zvláštního referátu.

A. Obecné encyklopedie o antice

Mała encyklopedia kultury świata antycznego, tom I (A—L), Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1958. Stran 567 + XXXVI obrázkových tabulek. Redakční rada: prof. dr. K. Kumaniecki, prof. dr. K. Michałowski, doc. dr. Lidia Winniczuk, sekretářka mgr H. Krępska-Piszczkova; redaktorka dr. G. Pianko. Náklad 15.000 + 200 ex. Cena zł. 120,—. Tom II (M—Z),

1962. Stran 443 + XXXVI obrázkových tabulek. Redakční rada táz; redaktor Z. Piszczyk; hesla z oboru literatury řecké a římské redigoval S. Kazikowski. Náklad 12.000 + 200 + 250 ex. Cena zl. 80,—. 4. (Encyclopaedia Macandrea 1, 2).

Polská malá encyklopedie antiky (dále *ME*) je prvním dílem tohoto druhu v odborné polské literatuře (nepočítáme-li třísvazkovou encyklopedii mytologie od A. Osieńskiego z let 1806—1812 o celkovém rozsahu 1882 stran). Při práci na měsíčníku *Meander* i na populárních knižnicích si polští odborníci již od r. 1945 stále častěji uvědomovali citelný nedostatek základního díla typu encyklopedie, které by poskytl širokému okruhu čtenářů elementární poučení o antice. Tohoto úkolu se podjal početný kolektiv mladších vědeckých pracovníků, kteří byli nuceni hledat si při práci na slovníku teprve nové cesty. Tím úctyhodnější je, že se polským kolegům podařilo vydat třináct let po válce první svazek tohoto díla, na němž zajisté pracovali za podnětů i jinak svízelných.

ME zahrnuje obor mytologie, historie, literatury, archeologie, umění, zeměpisu, práva, náboženství, techniky, dále uvádí obraty a přísloví, jež se nejčastěji vyskytují v současném literárním i hovorovém jazyce. Specifikum v poměru k zahraničním encyklopediím je zpracování latinského písemnictví vzniklého na polské půdě. Samostatná hesla jsou věnována polským badatelům (např. Poplawski, Manteuffel). Pokud jde o transkripci řeckých a latinských jmen a názvů, přiznávají autoři obtížnost této otázky a řeší ji tak, že používají známých jmen v podobě ustálené polskou tradicí, méně známých zpravidla v originálním znění latinském, řecká jména transkribují latinkou. Abecední

seznam zkratk, uvedený na začátku I. dílu, obsahuje jak zkratky běžné, tak zkrácenou podobu jmen latinských a řeckých autorů. Je otázka, je-li toto spojení právě šťastné. K I. dílu jsou volně přiloženy tři mapy: Řecko (bez M. Asie!), Egypt a Itálie v rané době císařské. Na konci obou dílů je abecední seznam vyobrazení, ve II. díle předcházejí tabulky attických a římských měr délkových, římských měr plošných a attických a římských měr dutých. Zde postrádáme tabulku vah, popř. mincí. Bibliografie se neuvádí ani u jednotlivých hesel ani v souhrnném přehledu. Velmi malá pozornost je věnována ohlasům antiky v pozdějším kulturním vývoji (zmínku např. nalezneme u hesla Elektra, postrádámé ji však u tak důležitého hesla jako Homér, Odysseus apod.).

Mały słownik kultury antycznej — Grecja, Rzym, Warszawa, Wiedza Powszechna 1962. Stran 439 + XXIV obrázkových tabulek. Redaktorka doc. dr. Lidia Winniczuk. Autoři hesel: M. Freyd, M. Grzesiowski, L. Winniczuk, G. Witort, Recenzenti: M. Brożek, O. Jurewicz, J. Łanowski, G. Pianko, E. Wipszycka, T. Zawadzki. Náklad 30.203 ex. Cena zl. 45,—. 8°.

Mały słownik (dále *MS*) vyšel v témže roce jako druhý svazek *ME*, a to v nákladu dvojnásobném. Je rovněž určen širokým vrstvám čtenářů a již svým formátem je skutečně praktickou příručkou. Obsahuje okolo 1.850 stručných hesel, jež vykládají přístupnou formou názvy, fakta a termíny z oboru antické historie, zeměpisu, literatury, filosofie, náboženství, archeologie a tzv. soukromého života. Druhou část *MS* tvoří syntetické články o řecké historii (E. Wipszycka, 319—328), římské historii (A. Mańczakowa, 329—336), řecké literatu-

ře (M. Grzesiowski, 337—344), římské literatuře (týž, 345—351), metrice (W. Grażyna, 352—361), filosofických směrech (M. Grzesiowski, 362—377), divadle ve starověkém Řecku a Římě (L. Winniczuk, 378—384), řeckém umění (B. Gąsowska, 385—404) a římském umění (A. Sadurska, 405—413). V této části *MS* postrádáme stat, která by shrnovala a ocenila výsledky anticke vědy, tím spíše, že neexistují ani samostatná hesla pro jednotlivé vědní disciplíny (např. lékařství, astronomie, matematika apod.).

Velkou předností *MS* ve srovnání s *ME* je poměrně bohatá bibliografie připojená na závěr slovníku (414—432). Její zpracovatelé, J. Mańkowski a M. Wojtowicz, ji rozdělili do tří skupin: I. Práce vědecké a populárně vědecké (1. obecná díla vědecká i populární; 2. historie, státní zřízení, archeologie, umění, hmotná kultura; 3. literatura, věda, filosofie, náboženství, mytologie; 4. bibliografie polských bibliografií; 5. polské časopisy). — II. Polské překlady z anticke literatury (1. z literatury řecké, abecedně podle anticckých autorů, 419—428; uvádějí se i překlady starší, v úplnosti však pouze překlady Homéra, od r. 1577; 2. z literatury římské, 428—432). — III. Antologie. — Následují tabulky římských císařů, Seleukovců, Antigonovců a Ptolemaiovců a 4 mapy (plán Říma doby císařské, Řecko s M. Asií, Itálie a barevná mapa římského imperia ke konci 2. stol. n. l.). Fotografie jsou kvalitnější než v *ME* a jsou doplněny péróvkami uvnitř textu (púdorysy, nádoby, nábytek apod.).

Poněkud překvapuje, že v úvodu nenalzááme zmínku o vzájemném poměru obou encyklopedií. Pokud jde o výběr hesel, musí být v *MS* vzhledem k menšímu celkovému rozsahu pochopitelně přísnější, nalezáme tu však i některá hesla, která

do *ME* nebyla pojata (např. abde-ryta, Adriatyk morze, Aleksandryjska Biblioteka aj.). Pokud jde o transkripci řeckých a latinských jmen, dáva *MS* přednost tvarům popoštěným (např. Aecjucz = Aetius Flavius; Agawe = Agaue; Ajakos = Aiakos; Akrizjos = Akrisios). Tzv. „Nachleben“ nebylo do *MS* pojato vůbec.

Otto Hiltbrunner, Kleines Lexikon der Antike. Umfassend die griechisch-römische Welt von ihren Anfängen bis zum Beginn des Mittelalters (6. Jh. n. Ch.). Dritte, neubearbeitete und erweiterte Auflage. Bern und München, Francke Verlag 1961. (Sammlung Dalp, Band 14). Stran 563 + 2 mapy. 8°. Cena 14,80 DM.

Slovník vyšel poprvé r. 1946, podruhé r. 1950, potřetí r. 1961. Je určen širšímu okruhu zájemců o antiku, poskytne však stručnou spolehlivou první informaci i odborníkovi. Při výběru hesel se řídil autor kritériem „Co bylo důležité v anticce samé?“. Z tohoto pojetí logicky vyplývá, že nepřihlíží k vlivům anticcké kultury po zániku antiky. Jeho cílem je podat obraz antiky jako celku, proto právem vykazuje náležitě místo i křestanství. Nevěnuje však rovnoměrnou pozornost všem jevům antiky: převládají hesla osobní (ať již jde o postavy mýtické nebo historické) a zeměpisná na úkor hesel věcných (zejména z dějin politických a hospodářských); chybí i řada důležitých hesel souhrnných; sentence nebyly do slovníku pojaty vůbec. Velmi užitečné je naproti tomu, zejména pro odborníka, uvádění nejnovějších edic anticckých spisovatelů, popřípadě i komentářů a překladů (do r. 1960 včetně). Poměrně bohatá bibliografie u jednotlivých hesel přihlíží výhradně k vědecké produkci západní.²

Wörterbuch der Antike mit Berücksichtigung ihres Fortwirkens. In Verbindung mit Ernst Bux und Wilhelm Schöne verfaßt von Hans Lamer. 6., völlig neubearbeitete Auflage. Stuttgart, Kröner 1963. (Kröners Taschenausgabe, Band 96). Stran XII + 637. 8°. Cena 17,50 DM.

V protikladu k Hiltbrunnerovi vychází Lamer při sestavování hesláře z hlediska „Co je ze starověku ještě pro dnešek zajímavého? Co existovalo již tehdy a co ne?“. Nebezpečí jednostrannosti i nevhodné aktualizace je při takovémto pojetí zřejmé, zároveň je však nesporné, že metoda soustavné konfrontace antiky se současností může vést nejen k odhalení mnoha „bílých míst“ ve vědě o antickém starověku, nýbrž i k oprášení mnoha ustálených schematických představ o antice a k odhalení netušených souvislostí mezi antikou a dneškem. Poněvadž je nám k dispozici jen 4. vydání Lamerova slovníku z r. 1956, můžeme zde pouze citovat úsudek J. Irmschera (v uvedené recenzi), podle něhož 6. vydání (upravené W. Schönem spolu s Hugo Brandenburgem a Paulem Krohem) „usiluje o to zmírnit některé výstřelky modernizace a zároveň posunout do středu zájmu centrální antická témata, aniž zásadně opouští Lamerovu koncepci“.

Gerhard Löwe — Heinrich Alexander Stoll, *Die Antike in Stichworten*, Leipzig, Koehler & Amelang 1967². Stran 363 + 2 mapy. 8°. Cena 14,60 DM.

Autoři se ujali práce na této encyklopedii vedení přesvědčením, že hodnoty a krása antické kultury mohou přinést užitek jen tehdy a jen tehdy mohou být tvůrčím způsobem rozvíjeny, jestliže se jimi zabýváme pokud možno nejvíce lidí a doveďou-li si s nimi poradit lépe než

dosud. Tomuto cíli má napomoci jejich slovník. Abecední uspořádání umožňuje rychlou orientaci i pro ty, kdo se setkají při denní četbě s jednotlivými pojmy z oblasti antiky (např. „Damoklův meč“, „Prokrustovo lože“ apod.). Autoři se snažili podat pokud možno mnohostranný obraz antického světa a ukázat i na souvislosti s jinými významnými starověkými kulturami (Hetity, Egypťany, národy Mezopotámie), které měly vliv na Řeky i Římany v míře, jež nebyla ještě přesně prozkoumána. U jednotlivých hesel se uvádí bibliografie, a to s ohledem na širší okruh zájemců, především díla snadno dostupná. Vlastnímu textu předchází dvoustránkový seznam obecné literatury rozříděný podle jednotlivých disciplín (zde by snad přece jen neměly chybět řecké a římské dějiny Bengtsonovy). Slovník je doplněn obvyklými tabulkami (měr a vah, chronologickými tabulkami řeckých a římských dějin) a dvěma mapami (Řecko s M. Asií; římská říše), k nimž jsou připojeny dva seznamy lokalit na mapách zachycených.

Tato encyklopedie dobře poslouží i u nás, zejména učitelům latiny i žákům znalým německého jazyka a hlouběji se zajímajícím o antiku. Její výhodou je, že ji lze zakoupit i v ČSSR a že je cenově přístupná.³

Lexikon der Alten Welt. Herausgegeben von C. Andresen, H. Erbse, O. Gigon, K. Schefold, K. Fr. Stroheker, E. Zinn. Redaktion K. Bartels und L. Huber. Zürich und Stuttgart, Artemis Verlag 1965. Stran XV + 3524 sloupců. 4°. Cena 1.460,—Kčs.

Toto impozantní dílo, věnované památce heidelberského Moreaua (1918—1961), vzniklo spoluprací 237, převážnou většinou západních odborníků. Má nahradit osvědčený, ale již zastaralý slovník

Lübkerův. *Reallexikon des klassischen Altertums*, jenž vyšel naposledy 1914 v 8. vydání (v předmluvě *LAW* na str. VI se uvádí jako poslední vydání 7., to však pochází z r. 1891!). *LAW* je určen „zájemcům o antiku z řad žáků a učitelů, studentů a univerzitních učitelů i badatelů v jiných vědních oborech“. Obsahuje okolo 10.000 hesel z literatury, filosofie, politických a kulturních dějin, náboženství, práva, hospodářství, techniky, dopravy, poprvé se v něm — podle slov předmluvy — přiměřeně zpracovávají dějiny umění a věd; ve srovnání s Lübkerem zahrnuje *LAW* i starý Orient a rané křesťanství. Značnou část hesel tvoří rozsáhlá hesla souhrnná („Dachartikel“). Vlastnímu textu ulehčili vydavatelé tím, že určité komplexy připojili na konec slovníku formou seznamů: seznam antických vyobrazení; nomenklaturu řeckých a latinských rukopisů a papyrů; seznam důležitějších vykopávek z novější doby; tabulky měr a vah; výběr okřídlených slov z antické literatury (ten však zabírá pouze 6 sloupců). Upustili od fotografií, které jsou — podle jejich názoru — dnes přístupné ve výtečně vybavených obrazových publikacích, zato je text hojně doprovázen pérovkami, jež byly většinou nově nakresleny, stejně jako výtečné mapy. K objasnění map slouží topografický index.

LAW nechtěe být — podle slov svých vydavatelů — běžnou příručkou, nýbrž dílem, v němž by se zreadčila „idea vědy o klasičtém starověku“ v tom smyslu, jak ji před 150 lety formuloval Fr. Aug. Wolf. Odtud vychází základní pojetí a cíl slovníku: ukázat jednotu vědy o starověku. Do jaké míry se podařilo tohoto cíle dosáhnout, nelze v této stručné zprávě hodnotit. V tom směru odkazujeme zatím na některé zahraniční recenze, jejichž

úsudek není zcela jednoznačný.⁴ O významu a užitečnosti tak velkoryse koncipovaného díla pro běžnou každodenní práci klasického filologa není zřejmě pochyby, nelze však smlčet určité zklamání, které zažije každý, kdo se s ním poněkud blíže seznámí: jde zejména o spolehlivost poskytovaných informací (dat, citací antických autorů apod.), dále o téměř úplné ignorování vědecké produkce socialistických zemí, a to i u takových hesel, kde jde o díla základního významu (sr. např. hesla týkající se antického období jižní části dnešního SSSR); konečně mohlo být snad také přihlédnuto k tzv. „tradicím“ antiky, i když by to ovšem znamenalo další zvětšení rozsahu díla, jež je již i tak velmi málo „příruční“.

Der kleine Pauly — Lexikon der Antike auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter bearbeitet und herausgegeben von Konrat Ziegler und Walther Sontheimer. Stuttgart, Alfred Druckenmüller Verlag. Cena svazku 94,— DM.

DKP vychází po sešitech a má mít celkem 4 svazky po 800 stranách, tj. po 1.600 sloupcích (sloupec po 60 řádcích). V letech 1961 až 1967 vyšlo 13 sešitů (Aachen — Iuno). Předběžný seznam spolupracovníků, otištěný na obálce 1. sešitu, uvádí celkem 76 jmen odborníků z Německa, Itálie, Francie, Rumunska, Maďarska, Rakouska, Švýcarska, Polska a USA. O povaze tohoto slovníku napovídá již sám titul. Nejde ovšem o pouhý výtah z *RE*, nýbrž hesla jsou obohacena o nové výsledky bádání i o novou literaturu, takže *DKP* bude nepostradatelným doplňkem *RE*, zejména pokud jde o její starší svazky. Tento slovník je však určen

spíše pro odborníky, neboť u mnoha hesel převažuje značně nad rozsahem podávané informace množstvím citovaných míst z antických autorů i odkazů na odbornou literaturu.⁵

Oskar Seyffert, *A Dictionary of Classical Antiquities* (Mythology, Religion, Literature, Art). Revised and edited by Henry Nettleship and J. E. Sandys. London, George Allen & Unwin Ltd. First published in Great Britain in 1957. Stran VI + 716. 8°. Cena 30s. net.

DCA se opírá o encyklopedii známého plautovského badatele O. Seyfferta z Berlína, jež došla před desetiletími v Německu zasloužené obliby (*Lexikon der klassischen Altertumskunde* — Kulturgeschichte der Griechen und Römer; Mythologie und Religion, Litteratur, Kunst und Alterthümer des Staats- und Privatlebens, Leipzig 1882). První — zrevidované — anglické vydání pořídili r. 1891 H. Nettleship a J. E. Sandys, hned téhož roku vyšlo druhé vydání, r. 1894 třetí (obě přehlédl Sandys). Přes veškeru úctu, která tomuto na svou dobu jistě záslužnému dílu právem náleží, je jeho přetisk po 63 letech přece jen čímponěkud kuriózním, jehož užitečnost bezděky vzbuzuje pochyby. Výběrem hesel — nejsou zahrnuta ani hesla zeměpisná ani historická, kromě historiků — spisovatelů — stojí tato encyklopedie na rozhraní mezi obecnými slovníky o antice a encyklopediemi speciálními. Slovník obsahuje přes 450 pérovek, z nichž mnohé jsou velmi instruktivní, některé však již dnes působí poněkud humorně (překreslené sochy).

B. Speciální encyklopedie:

Tusculum - Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters, völlig neu bearbeitet von W. Buchwald, A.

Hohlweg, O. Prinz. München, Heimeran Verlag 1963². Stran XVI + + 544. 8°. (Cena 73,— Kčs).

První vydání *TL*, jež vyšlo r. 1948 pod názvem *Tusculum Lexikon der griechischen und lateinischen Literatur* (antikou literaturu v něm zpracoval W. Schöne, latinskou středověkou a byzantskou H. Ruppert) je rozebráno. Cílem nového vydání je poskytnout první informaci o životě, literárním významu a díle nejdůležitějších antických, středověkých a byzantských autorů. Horní časovou mez pro výběr hesel tvoří rozhraní 15. a 16. stol. Speciální otázky, např. problém pravosti apod., musily ustoupit do pozadí. Ve srovnání s prvním vydáním byl nyní text hesel rozšířen a byla přidána i hesla nová, zejména z latinské středověké literatury. Při jejich výběru usilovali autoři, aby byly přiměřeně respektovány všechny evropské země a aby byla hojněji zastoupena literatura odborná (přírodověda, lékařství). Totéž platí o literatuře byzantské, která v prvním vydání zaujímal jen okrajové místo. Novinkou je uvádění edic u jednotlivých spisovatelů (uvádí se zásadně jen jedno vydání, a to nejlepší, přiležitostně byla rozhodujícím hlediskem dosažitelnost; u starých tisků editio princeps a místo vydání.) Značně byl rozšířen počet uváděných překladů (zpravidla pouze moderních, a to i cizojazyčných; starší se uvádějí jen, pokud byl překladatel známou osobností, středověké nanejvýš souhrnně, bez udání edic). Vlastnímu textu slovníku je předeslán seznam nejdůležitějších příruček: obecných, dále pro starověk a latinský a řecký středověk (str. XI—XVI).⁶

James H. Martinband, Ph. D., *Concise Dictionary of Greek Literature*, New York, Philosophical Lib-

rary 1962. Stran 2 + 409. 8°. Cena § 7.50.

Mantinband pojímá řeckou literaturu od doby Homérovy až po pád Cařihradu (r. 1453) jako jednotlý celek. Zahnuje proto do své encyklopedie, obsahující přes 2.700 hesel, nejen autory a díla doby klasické, nýbrž i helénistické, římské a byzantské (v menším počtu spisovatele židovské a křesťanské). Pozornost věnuje i významným dílům vědeckým z oboru matematiky, hudby, filologie. Hesla osobní převažují nad věcnými, kritériem při výběru byla však důsledně účelnost a snadnost orientace pro uživatele (sr. např. hesla Acharnians, Achilleis, Haliutica, Ichneutae). Stručná hesla (např. Homer o 33 řádečích, Plutarch o 14) nejsou určena pro odborníka, nýbrž pro rychlou věcnou informaci nejširšího kruhu konsumentů. Proto se též neuvádí u hesel bibliografie. Souhrnná hesla tu nenajdeme. Slovník působí dojmem telefonního seznamu — od našich seznamů se ovšem příznivě liší svým neobyčejně výrazným a jasným typem písma —, jeho praktický význam je však nesporný.

James H. Mantinband, Dictionary of Latin Literature, New York, Philosophical Library 1956. Stran 3 + 303. 8°. Cena § 7.50.

Slovník zpracovává v jediném příručném svazku starověkou a středověkou latinskou literaturu v časovém rozpětí od nejranejších autorů republikánských až po tzv. novolatinští autory renesanční (např. Erasmus, More). Taková šíře záběru si ovšem vyžádala přísný výběr. Jednotlivá hesla jsou věnována nejdůležitějším autorům, dílům, literárním druhům, vývojovým periodám, postavám literárním i mytologickým, technickým termínům atd. Bibliografické údaje u jednotlivých hesel jsou řídké a obsahu-

jí jen jméno badatele (popř. zkratku díla), celý údaj je uveden v seznamu literatury na str. 303. Praktický cíl slovníku, určeného především učitelům a studentům, vedl autora k tomu, že uvádí jako samostatná hesla i tituly literárních děl (např. *Provinciis Consularibus, de; Incendio Urbis, de* apod.). Text mytologických hesel je vždy zaměřen na literární zpracování (např. „Andromache, manželka Hektorova, populární postava tragédie od Eurípida po Racina. Hry o ní napsali Ennius a Naevius.“). Vyskytují se i hesla jako: Argumentum ex silentio; Thesaurus Linguae Latinae; Asianism; Atticism; Prose; Latin. Zvláštní hesla jsou věnována významným badatelům (např. Stephanus, Zielinski, G. J. Voss). I když by snad leckdo mohl Mantinbandovi vytknout úzký prakticismus jeho pojetí, těžko by mohl popřít užitečnost jeho konkrétních faktografických informací, jež mohou leckdy posloužit při okamžitém selhání paměti i odborníku.⁷

Závěrem bychom se chtěli ještě zmínit o dvou slovníkových publikacích, jejichž význam přesahuje rámec antické literatury:

Elisabeth Frenzel, Stoffe der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte. Stuttgart, Alfred Kröner 1963². (Kröners Taschenausgabe, Band 300.) Stran XV + 670. 8°. Cena neudána.

Autorka slovníku sleduje ve 300 heslech (67 z nich se týká antiky) vývoj nejdůležitějších literárních látek ve zpracování evropských básníků, romanopisců i dramatiků od nejstarších dob do současnosti. Hesla jsou uspořádána abecedně podle hlavních postav (např. Achilles, Odysseus, Witwe von Ephesus atd.). V závěru hesla se uvádí bibliografie nejdůležitějších prací o dané látce. I když převažují literatury

západní, kdežto literatury slovanské jsou zpracovány minimálně, jde o pomůcku neobyčejně cennou pro každého, kdo se zabývá srovnávacím studiem literatur.⁸

Gero von Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur, Stuttgart, Alfred Kröner 1961³. (Kröners Taschenausgabe, Band 231). Stran 4 + 704. 8°. Cena neudána.

Máme k dispozici pouze třetí vydání, r. 1964 vyšlo však již vydání čtvrté. Vydání třetí obsahuje 3.000 abecedně seřazených hesel z oboru literatury, a to v nejširším slova smyslu: literární druhy, směry, instituce, pojmy z poetiky, metriky, technické termíny z oblasti literární vědy atd. U důležitějších hesel se uvádí bohatá literatura.⁹

E. Svobodová

POZNÁMKY

¹⁾ *Deutsche Literaturzeitung* 87, 1966, 4, 1068nn.

²⁾ Sr. též E. Svobodová, *LF* 85, 1962, 399nn.

³⁾ Podrobnější recenze L. Vidmana vyjde v *LF* 91, 1968.

⁴⁾ Sr. J. Irmscher, citovaná recenze; v ní se uvádí též recenze W. Jense v týdeníku „Die Zeit“ ze 17. 12. 1965, která mně zatím nebyla přístupná. — J. Bibauw, *Latomus*, XXV, 1966, 1005nn. Recenzi z hlediska orientalisty podal J. Klíma, *Archiv orientální* 34, 1967, 4, 659nn.

⁵⁾ Sr. též P. Kucharski, *Archives de philosophie*, 28, 1965, 1, 147.

⁶⁾ Sr. též stručnou zprávu J. S. v *ČČH* 5, 1966, 779. — R. Muth, *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* XVIII, 4, Oktober 1965, sloupec 261n.

⁷⁾ Sr. též A. Schmidtová, *LF* 84, 1961, 359—360.

⁸⁾ Sr. též R. Dostálová-Jeništová, *LF* 88, 1965, 93n.

⁹⁾ O 3. vydání sr. stručný referát A. Frolíkové, *LF* 88, 1965, 93.

Ze zahraničních konferencí

10. KONGRES „EIRÉNY“ VE ZHOŘELCI (GÖRLITZ, NDR)

Kongresy „Eirény“ mají již pevnou tradici v tom, že se na nich scházejí badatelé a příznivci antiky ze socialistických zemí, aby poro-kovali mezi sebou o významných vědeckých problémech, seznámili se s novými archeologickými výzkumy, a také aby společně prožili několik příjemných dní. Při některých kongresech „Eirény“ bývá i širší mezinárodní účast, jiné mají spíše komornější ladění, jaké bylo právě ve Zhořelci.

Kongres probíhal v pěkných podzimních dnech 10.—14. října 1967. Jeho program byl pro účastníky velmi náročný, protože se zasedalo jen v plénu, takže bylo těžko předem stanovit, kdo kdy bude hovořit. Po slavnostním zahájení, které mělo kromě hudby a zdravic na pořadu přednášku *J. Irmšchera* (Berlín) o Augustu Böckhovi, byli účastníci kongresu uvedeni ředitel-mi místních uměleckých sbírek *Dr Lemperem* do politických a kulturních dějin města, které jsou záj-mavé zejména pro nás.

Na konferenci byly zastoupeny tyto tematické okruhy: 1. Krize řecké polis (mj. vystoupili *H. Kreis-sig*, Berlín; *V. N. Jarcho*, Moskva; *H. Protzmann*, Greifswald), 2. Plebs a její úloha v pozdním Římě (*W. Sey-farth*, Berlín; *R. Hošek*, Praha; *F. M. Nečaj*, Minsk; *V. Velkov*, Sofia; *S. L. Utěnko*, Moskva), 3. Problém „klasický“ jako histo-ricko-archeologický a filologický jev (*M. Riemschneider*, Lipsko; *F. Küh-ner*, Jena), 4. Latinské tradice za feudalismu (*K. Kumaniecki*, Var-šava; *St. Borzák*, Debrecen; *H. I. Bolotin*, Novosibirsk; *J. Schneider*, Berlín), 5.) Problémy překladu an-tických tragédií (*R. Schottländer*,

Berlín; *G. Perl*, Berlín; *J. Lanowski*, Vratislav; *D. Ebener*, Berlín). Dva večery byly věnovány novým ar-cheologickým nálezům. Zde vystou-pila celá řada badatelů ze Sovětské-ho svazu, především *D. B. Šelov*, Moskva, z ostatních pak *B. Gerov*, Sofia; *A. Macrea*, Kluž; *F. Fülep*, Budapešť; ohlas vzbudily i nové výkopy na Slovensku, vedené *doc. J. Dekanem*, o nichž promluvil *O. Pelikán*, Brno (svůj výklad o Ge-rulatě-Rusovcích doprovodil rov-něž diaprozitivy).

Na překážku konference bylo, že řada badatelů nedodržovala vyme-zený čas a že se dokonce ani ne-držela dané tematiky. Tak musili účastníci zejména při tematu o říms-ké plebs vyslechnout přednášky k období republiky, ač se jednalo o plebs pozdní antiky.

Jako vždy, bylo kromě společen-ských setkání, i zasedání výboru „Eiréné“. Z jeho nejvýznamněj-ších usnesení bylo definitivní přijetí Jugoslávie do výboru „Eiréné“, kde ji budou zastupovat akademici *Gor-tan* a *Ostrogorski*. Nemalý zájem vzbudila i zpráva prof. *Harmatty* z Budapešti, že Maďarská akademie věd platí všem badatelům překlady resumé pro časopis „*Bibliotheca classica orientalis*“. Nešlo by v zá-jmu propagace naší vědy uskuteč-nit něco podobného i u nás?

Pozoruhodné bylo na kongresu také to, že druhou největší delegací byla delegace sovětská a že česko-slovenská patřila k nejskromněj-ším. Snad si někteří kolegové ne-uvědomují, že kongresy nejsou vy-mezeny jen pro pracovníky ČSAV a universit, nýbrž že jsou přístupny všem.

Vedle účasti na kongresových jednáních strávili spolu návštěvníci kongresu ve Zhořelci i příjemný večer v kouzelných sbírkách městského musea a knihovny, byli přijati starostou, zhlédli nastudování Mostellarie a podnikly společný vý-

let na blízkou rozhlednu. Někteří z nich zajeli pak i do Budyšína. Posléze se všichni rozjízďili s uspokojením domů a s tím, že se snad všichni sejdou na příštím kongresu ve dnech 21.—25. 10. 1968 ve Varšavě.

R. Hošek

V. MEZINÁRODNÍ KONGRES PRO ŘECKOU A LATINSKOU EPIGRAFII

Ve dnech 18.—23. září se konal v Cambridgi V. mezinárodní kongres pro řeckou a latinskou epigrafii. Kongresu se zúčastnilo podle neoficiální zprávy 268 účastníků téměř ze všech zemí, v nichž se studují antické nápisy; zvláště potěšitelná byla přítomnost zástupců ze zemí severní Afriky, kde se podnes nachází velké množství nových nápisů, tj. z Tuniska a Alžírsko. Poměrně dosti početně byly zastoupeny socialistické země. Účastníci byli většinou ubytováni v universitních kolejích, nejtypičtějším právě pro tradiční Cambridge.

Kongres byl zahájen v pondělí 18. září odpoledne recepcí u vicekancléře cambridgeské university. Večer téhož dne se konalo první plenární zasedání, zahájené presidentem kongresu prof. A. H. M. Jonesem, oficiálně i duchaplně v duchu tradičního anglického suchého humoru; na tomto zasedání byly podány zprávy o nejdůležitějších nových epigrafických publikacích: M. Guarducciová o I. díle syntetické *Epigrafia greca*, který právě vyšel, H. G. Pflaum o nové sérii *Année épigraphique*, R. Gründel o stavu prací na berlínských souborech (IG, CIL, PIR).

Od úterý 19. září do pátku 22. září pracoval kongres v plénu nebo ve dvou sekcích (nebyla to vždy jen sekce řecká nebo římská). Pro množství přihlášených přednášek se konala dvě zasedání dopoledne, dvě

odpoledne a jedno večer. Kromě toho některé materiály byly rozmnoženy a rozdány účastníkům během zasedání; zajisté nejcennější (a také nejdělsí) byla obsáhlá zpráva prof. A. Degrassiho z Říma, který pro pokročilý věk se nemohl dostavit osobně, o pokroku epigrafie v Itálii od posledního kongresu. Kongres byl zakončen v sobotu 23. září za předsednictví Sira R. Symea obecnějšími úvahami o epigrafii G. Dauxa, ředitele Francouzské školy v Athénách.

Kongres nebyl omezen tematicky, takže přednášky byly velmi různorodého obsahu — od přehledů nových nálezů v širším teritoriu až k interpretaci jednotlivých nápisů (některé interpretace byly ovšem skvělou kabinetní ukázkou epigrafické práce, při níž interpretaci jediného nápisu se otevírají široké horizonty) — a také časově zahrnovaly údobí od archaických řeckých nápisů až po pozdní antiku. Tentokrát nebyla na pořadu mykénská epigrafie, protože právě koncem kongresu začínal jiný, speciálně věnovaný mykénologii. Ani tak nebylo možné sledovat všechny přednášky, protože v sekcích se někdy překrývaly i věci obsahově dosti příbuzné. Přesto však lze pozorovat některé obecné tendence. Především se stále více zdůrazňuje nutnost souborných vydání nápisů, roztržitých v řadě monografických publikací a časopisů — ještě více než epi-

grafikové pocitují potřebu souborů badatelé z oborů limitrofních, kteří se sami nazývají uživateli epigrafických materiálů —. a kromě toho dokonalých ročních repertorií řeckých a latinských nápisů, publikovaných v běžném roce v časopisech po celém světě. Tomuto požadavku odpovídá už dnes *Supplementum epigraphicum Graecum*, vzorně redigované A. G. Woodheadem (*Bulletin épigraphique* manželů Robertových zahrnuje zpravidla více údajů, bohužel tam však chybí pro „uživatele“ text nápisů) a bude mu odpovídat nová série *Année épigraphique*, která po smrti Merlinové a určitém přechodném období bude nyní pod redakcí francouzských badatelů Gueye, LeGlaye, Pflauma a Wuillemiera uspořádána teritorálně a bude dávat možnost předběžně publikovat i nápisy dosud nepublikované, aby byly přístupny dalšímu bádání. Dalším rysem je neoddelitelnost řecké a latinské epigrafie, jak ji zvláště zdůraznila M. Guarducciová ve své přednášce a v diskusních příspěvcích. Vývoj epigrafických bádání samozřejmě přináší s sebou i specializaci, takže pro dokonalé epigrafické zpracování nějakého problému je nutno se zaměřit pouze jedním směrem a nelze zvládnout celou širokou problematiku z řecké a latinské epigrafie adekvátně. Je však nutné, aby každý byl alespoň v základě poučen o nejdůležitějších novinkách řecké i latinské epigrafie. K tomuto účelu výborně poslouží uvedená syntetická práce M. Guarducciové, rozvržená na tři díly, i připravovaná příručka o latinské epigrafii od H. G. Pflauma, která má vyjít v Müllerově Handbuchu. Rov-

něž tak často byl na kongresu zdůrazněn komplexní rozbor nápisů i jako archeologické památky. Konečně také v epigrafii začínají pokusy zpracovávat nápisy pomocí děroštitkových strojů (index verborum k *CIL VI* zpracovávány na University of Western Australia a sociologické zkoumání římských nápisů pracovníky finské školy v Římě — P. Huttunen).

O jednotné společnosti pro řeckou i římskou epigrafii se jednalo během kongresu několikrát, protože je to už dávno votum, které bylo na pořadu na minulém epigrafickém kongresu ve Vídni r. 1962. Mezitím byla ustavena (r. 1963) pouze společnost pro latinskou epigrafii, jejíž členové se sešli během kongresu v Cambridge, konstatovali především, že je třeba změnit název na Association internationale d'épigraphie romaine a rovněž zdůraznili nutnost vytvoření jednotného mezinárodního sdružení. O této otázce jednal i mezinárodní výbor pro pořádání epigrafických kongresů a nakonec i plénum kongresu. Ze všech těchto diskusí vzešlo přání, aby konečně na příštím epigrafickém kongresu došlo k vytvoření společné asociace pro řeckou a římskou epigrafii.

Na uspořádání kongresu a jeho hladkém průběhu má největší zásluhu Joyce Reynoldsová z Cambridge, sekretářka kongresu, která byla jmenována generální sekretářkou s funkčním obdobím do příštího kongresu. Ten se má konat opět za pět let r. 1972 v Mnichově; na přípravě kongresu se budou podílet oba německé státy.

L. Vidman

Jubilejní kongres předčil všechny předcházející kongresy po stránce kvantitativní. Bylo přes 1.500 přihlášených účastníků, kromě 6 přednášek plenárních bylo předneseno na 500 přednášek v sekcích. Přednášky v plénu se týkaly několika zásadních problémových okruhů: poměru synchronie a diachronie — B. Malmberg, problematiky jazykových kontaktů — E. Petrovici, vztahu lingvistiky k styčným vědám — R. Jakobson, poměru srovnávací jazykovědy k moderním lingvistickým směrům — G. Devoto, kvantitativní lingvistiky — O. Achmanova, aplikované lingvistiky — A. Roberts.

Podle předem stanoveného programu bylo kongresové zasedání rozděleno do 12 sekcí: teorie jazyka, sociolingvistika, jazykový zeměpis, dějiny lingvistiky, sémantika, syntax, poetika, psycholingvistika, stylistika, typologie jazyků, jazyková pathologie. Jako dvanáctá figurovala sekce *Varia* pro přednášky, které vybočovaly z programu a soustředěny byly buď podle jazyků a jazykových skupin, jichž se týkaly, nebo podle tematiky (morfologie atd.) Do sekce *Varia* však byla zařazena i řada referátů, které docela dobře zapadaly do některé ze základních sekcí. V některých sekcích, zejména teorie jazyků, syntax a sémantika probíhaly přednášky v několika (3—4) paralelních řadách zároveň, v sekci *Varia* až v 10 řadách. Konalo se tedy až 30 přednášek současně.

Je pochopitelné, že takto velkorose pojatá akce byla velmi náročná jak pro organizátory, tak pro účastníky. Organizátorům se podařilo zajistit plynulou dodávku materiálů a informací, nemohli však

zajistit klidné prostředí pro poslech přednášek ani předpoklady pro rozvinutí diskuse. Přes všechnu patronou snahu soustředit přednášky, které k sobě měly blízko, následovaly za sebou přednášky značně různé rozdílné úrovně. To, a samozřejmě také množství změn v programu, zvyšovalo rušivé přebíhání během přednášek. Podle relativně malého množství přednášek, které byl jednotlivý účastník schopen vyslechnout a při jejichž výběru byl nadto často odkázán na náhodu, není možno odpovědně posoudit přínos kongresového zasedání. Celkově však působil kongres spíše jako akce reprezentačního rázu než jako forum, kde by se řešily palčivé otázky moderní jazykovědy. Teprve po vyjití úplného znění přednášek bude možné ocenit nové podněty, které v jednotlivých přednáškách jistě byly obsaženy.

Oboru řecké a latinské jazykovědy se týkala řada příspěvků, pronesených buď v sekci „*Varia*“, zejména o problémech fonologických, nebo v jednotlivých sekcích základních. V sekci „teorie jazyka“ přednesl například maďarský lingvista J. Herman přednášku o využití teorie informace pro zkoumání jazykového vývoje. Ilustroval své teze na vývoji latinského fonologického systému od doby klasické do pozdní vulgární latiny. Právě vzrůstající entropie a redundance fonologického systému (související pravděpodobně s externími podmínkami fungování pozdní latiny) vyvolala podle jeho názoru významné modifikace, které proběhly ve fonologickém systému pozdní latiny. V sekci „jazykový zeměpis“ přednesl A. Mirambel úvahu o srovnávací meto-

dě v novořecké dialektologii, o jejich předpokladech v důkladném popise jednotlivých dialektů a jejím významu jak pro studium synchronně systémové — pro zjištění a hlubší posouzení shod a specifických rysů dialektů v jejich vztazích vzájemných i ve vztahu k jazyku obecnému, tak pro řešení otázek diachronických, zejména pro odlišení archaismů a inovací.

Československá lingvistika byla zastoupena početnou delegací a mnohé z referátů našich lingvistů lze označit jako příspěvky zásadního rázu. Vesměs pak šlo o referáty respektující stanovený program a odpovědně připravené.

V budově právnické fakulty, kde probíhala většina kongresových za-

sedání, byly instalovány dobře organizované knižní výstavy, jednak výstava zahraničních lingvistických knih, již se skutečně významně zúčastnila přední nakladatelství, jednak výstava rumunské knihy. Vlastní kongresové zasedání bylo doplněno bohatým programem. Z programů večerních zaslouží zmínky zejména večer divadelních a koncertních ukázek (v Palațul Republicii Socialiste Romîne) v podání významných rumunských umělců, folklorní program v Muzeul Satului a bohatá závěrečná recepce. Během kongresu byl také uspořádán výlet do Curtea de Argeș, města s historickými památkami ze 14. a 15. stol.

H. Kurzová

GLOSA O PÍSAŘÍCH A PÍSMU

Středověký vzdělanec byl především čtenářem nebo písařem rukopisných knih. Čtení, psaní a opisování — to byl svět, kolem něhož se točil jeho život. Nepřekvapuje proto, že se dochovalo tolik písařských glos, povzdechů, přání i osobních vyznání. Písaři svěřovali své myšlenky nejčastěji při dokončení díla (v explicitech), avšak jejich poznámky zabloudily i na jiná místa v knize, zvláště na přídešti nebo předsádky. Jednou z takových glos, zamýšlejících se nad vlastnostmi dobrého písaře a dobrého písma, je i poznámka, kterou zaznamenal (XV. stol.) na předním přídešti rukopisu 4754 vídeňské Národní knihovny (Wien ÖNB 4754) neznámý glosátor. (Srv. Tabulae codicum, vol. III. pp. 376-377. „tegumentis itidem varia notabilia inscripta sunt.“) Nepostrádá dobrého postřehu a proto ji otiskujeme.

De scriptoribus et scriptura

Bonus scriptor est ex tribus, scilicet qui legibiliter et correcte scribit et mox pro se corrigít, si quid ex accidenti incorrecte scripsit.

Bona scriptura est, que est legibilis et correcta. Utilior est simplex scriptura et legibilis quam pulchra et illegibilis. Pulchra scriptura et illegibilis est mulier pulchra et fatua, formosa et inutilis; sed pulchra legibilis et correcte dominatur asticis.

ZPRÁVY JEDNOTY KLASICKÝCH FILOLOGŮ

Vydává pro členy JKF z pověření výboru JKF prof. dr. Ladislav Varcl

Redakční tajemnice: dr. A. Vidmanová

Uzávěrka tohoto čísla byla 30. října 1967

Jednotlivá čísla je možno zakoupit po 5 Kčs

Obálku navrhl J. Krouz

Vytiskly Novinářské závody Mír, n. p., závod 1, Praha

A-21*81147
